

Gårde i Djursland og Salling

- en genoptagelse af Nationalmuseets
Bondegårdsundersøgelser

Jesper Herbert Nielsen, Mette Skougaard og Birgit Vorre

Baggrund for undersøgelserne

Nationalmuseet gennemførte i årene 1944-60 en systematisk landsdækkende undersøgelse af byggeskik på landet i tiden før de store landboreformer. Museet har imidlertid beskæftiget sig med studiet af den landlege byggeskik før den tid, og emnet, er også fra anden side blevet behandlet. Først og fremmest må R. Mejborgs grundlæggende pionerarbejde på området nævnes. Han havde omfattende planer om undersøgelser af hele landets gamle byggeskik, og hans død i 1898 afbrød dette arbejde. Af hans videnskabelige hovedværk forelå da kun bindet om de slesvigske bøndergårde, der udkom i 1892.

Arkitekt Halvor Zangenberg blev afgørende for igangsættelsen af landsdækkende undersøgelser af ældre bygninger på landet. I 1920'erne og 1930'erne stod han for genopførelserne af bygninger på Frilandsmuseet, og han foretog derudover omfattende undersøgelser af bygninger rundt om i de forskellige landsdele. Hans materiale er publiceret i en række artikler om bondebygninger i landets forskellige egne og i værket

---

Mette Skougaard, f. 1952, Cand. mag., museumsinspektør v. Nationalmuseet, *Nyere Tid*. *Birgit Vorre*, f. 1937, Mag. art. (europæisk etnologi). Museumsinspektør v. Nationalmuseet, *Nyere Tid*. Arbejder med nyeste tids kulturhistorie, herunder samtidsdokumentation.

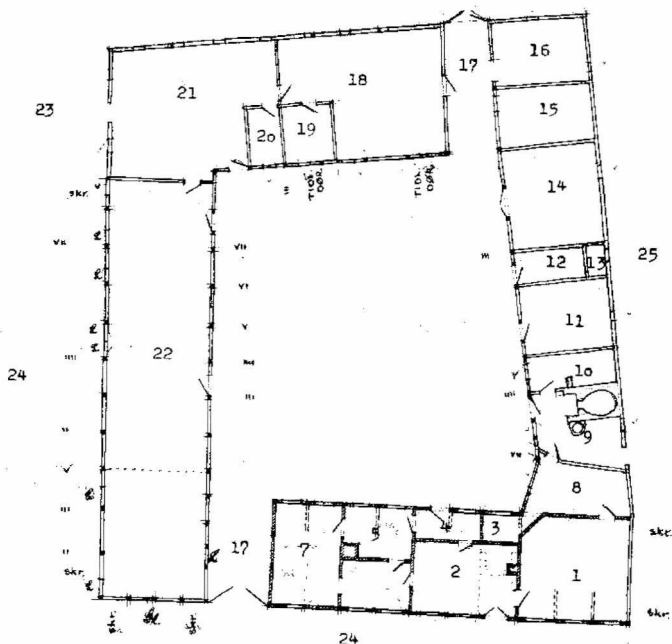
Har som særligt arbejdsområde boligkultur.

Jesper Herbert Nielsen, f. 1955, Arkitekt M.A.A., tidl. museumsinspektør v. Nationalmuseet, Frilandsmuseet. Arbejder bl.a. med historiske bygninger, historisk bygningsteknologi, kirker og bebyggelsesformer på landet.

“Danske Bøndergårde: Grundplaner og Konstruktioner” fra 1929.

Det blev imidlertid klart, at det indsamlede materiale vedrørende den landlige byggeskik var af meget forskelligartet karakter og ikke kunne tilfredsstille forskningens krav. Det var baggrunden for iværksættelsen af Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser, som påbegyndtes sommeren 1944, hvor Bornholm og det meste af Sjælland blev berejst.

Det har været karakteristisk for disse undersøgelser, at man har tilstræbt systematisk i hver egn af landet at undersøge alle de ældste, velbevarede bygninger. I begyndelsen arbejdedes under den forudsætning, at bygningerne ikke måtte være yngre end 1700-årene, senest fra de allerførste år efter 1800. Efterhånden som undersøgelserne skred frem, har man

Eksempel fra Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser 1940. Opmåling af Matr. 21 a af Fjellerup By og Sogn, Nr. Djurs Herred. Svend Jespersen og Ester Andersen.

dog i stigende grad inddraget bygninger fra første halvdel af 1800-årene. Adskillige udflyttergårde havde man således forbigået, fordi de blev betragtet som for unge, mens nogle af disse gårde faktisk i visse egne repræsenterede det ældste byggeri, der overhovedet var bevaret.¹

Sammenfattende kan siges, at det indsamlede bondegårdsmateriale rummer et stof, der er uvurderligt for vor viden om den landlige danske byggeskik i ældre tid. Selv om undersøgelserne primært koncentreredes om 1700-årene, vil det indsamlede materiale i alt væsentligt være gældende for perioden frem til ca. 1850, idet der først efter dette tidspunkt skete afgørende ændringer i driftsmåder og byggeskik. Derimod findes der kun sporadisk viden om forholdene efter ca. 1850 og op til i dag - en periode, hvor det landlige byggeri har undergået store forandringer. Der har i de forløbne år været foretaget enkelte, lokale undersøgelser af den landlige byggeskik. Blandt de væsentligste tiltag kan nævnes Bornholms Museums arbejde med studiet af den ældre bornholmske byggeskik, Esbjerg museum har medvirket til en registrering af bevaringsværdige bygninger i Esbjerg kommunes landdistrikter, og Den fynske Landsby har igennem nogle år været i færd med en storstilet undersøgelse af fynske gårde 1850-1925. Videre kan nævnes, at Planstyrelsen har medvirket ved en registrering af bevaringsværdigt fynsk bindingsværksbyggeri.²

Det er dog indlysende, at man savner en landsdækkende undersøgelsesvirksomhed, der rummer mulighed for at få indsamlet et mere ensartet materiale, således at hver enkelt undersøgelse/registrering ikke foretages ud fra en egen systematik og metodik.

Endvidere må det fremhæves, at det nu ikke længere alene er de gamle bindingsværksbygninger, som er ved at forsvinde. Også grundmursbyggeriet fra sidste halvdel af forrige århundrede og begyndelsen af vort må undersøges nu, inden det er væk. Med den fuldstændige forvandling, landbruget for tiden gennemgår, vil der kun gå få år, før mulighederne for en videreførelse af de gamle undersøgelser op til vor egen tid vil være forspildt. Dagligt nedlægges og sammenlægges landbrug, gårde moderniseres og mange ophører med at være produktionssteder.³ På længere sigt vil denne udvikling betyde en total ændring af landskab, bebyggelse og driftsformer.

Derfor er det vigtigt, at der sættes undersøgelser i gang nu. Det

er også væsentligt at udvikle det metodiske aspekt ved bondegårdsundersøgelserne, således at disse i højere grad kan leve op til de krav, som den aktuelle forskning stiller. Derfor koncentrerer Nationalmuseets nyere undersøgelser ikke alene om byggeskikken fra 1850 og frem til i dag, men søger fuldt så meget at klarlægge samspillet mellem bygningerne og bolig, drifts- og økonomiformer, husholdenes sammensætning og arbejdsdeling samt de enkelte familiers tilværelse i forskellige perioder.

1989 gennemførtes det første pilotprojekt i Nørre og Sønder herred i Djursland. I 1990 og 1991 påbegyndtes et tilsvarende, men metodisk viderebearbejdet projekt i Salling, dog uden inddragelse af den etnologiske boligundersøgelse. Det indsamlede materiale fra disse kampagner er endnu ikke færdigbearbejdet/analyseret, og det følgende er en foreløbig redegørelse for undersøgelsens metode med eksempler på det indsamlede materiales karakter og muligheder.

Valg af undersøgelsesområder

Baggrunden for valget af de to undersøgelsesområder er betinget af, at den traditionelle byggeskik i de to områder er forskellig, idet man i Salling i ældre tid har benyttet andre byggeteknikker end det traditionelle østjyske bindingsværk (suler, enklere konstruktioner m.v.), der har været andre gårdformer/planløsninger, og på et ret tidligt tidspunkt er man gået over til grundmursbyggeri. Begge områder er geografisk velafgrænsede med klare administrative enheder, hvilket er af stor fordel ved den historisk/arkivalske bygningsundersøgelse.

Udvælgelse af bygninger

Helt centralt for undersøgelser af denne karakter, hvor man ikke kan dække samtlige bygninger i et område, og hvor man vælger at arbejde kvalitativt med færre objekter frem for indsamling af et større kvantitativt materiale, er selve udvælgelsesproceduren og de spørgsmål, der rejser sig i forbindelse hermed. Vi

har valgt at foretage denne udvælgelse på grundlag af iagttagelse og registrering i felten, frem for at lade spørgsmål om f.eks. adgangen til arkivalisk materiale være styrende herfor. Det kunne umiddelbart forekomme fristende og tilsyneladende nærliggende at tage udgangspunkt i tilgængelighed eller repræsentation af arkivmateriale, og på grundlag heraf at udvælge bygninger til undersøgelse. Denne fremgangsmåde kan imidlertid være behæftet med en betydelig usikkerhed, idet det ofte er tilfældigheder, som afgør, hvilke bygninger eller områder, der er repræsenteret i arkivmaterialet, hvorfor der kan optræde en utilsigtet - og i værste fald ikke erkendt - skævhed i grundlaget for udvælgelsen. Endvidere opereres der under rekognosceringen og ved den efterfølgende udvælgelse med så mange parametre, at indtryk og førstehåndskendskab har vist sig at være både nødvendige og overbevisende redskaber at arbejde med. F.eks. er næsten alle de registrerede gårde blevet udbygget gennem tiden, hvorfor datering af et gårdanlæg kan være vanskelig at fastslå éntydigt. Også type, beliggenhed, størrelse, omfanget af bygninger, drifts- og produktionsform er parametre, der indenfor samme tidsperiode skal vurderes.

Bebyggelsen i de besigtigede landsbyer er blevet registreret. Efter denne rekognoscering og gennemgang af landsbyer blev der foretaget en bedømmelse af, hvad der er typisk og karakteristisk for forskellige tidsperioders byggeri i de pågældende områder, og på dette grundlag er et antal bygninger valgt ud til nærmere undersøgelse.⁴

På den sidste dag af rekognosceringen foretoges udvælgelsen, hvorpå beboerne blev kontaktet, først ved direkte henvendelse, dernæst skriftligt. Alle de adspurgte indvilligede i at deltage i projektet, der på Djursland omfattede 10 gårde og 2 huse, i Salting 11 gårde.

Ved selve besøget foregik det rent praktisk sådan, at opmålingsarbejdet blev udført, mens der blev foretaget interviews med gårdejeren om gårdens udvikling og de skiftende produktionsforhold og (dog kun på Djursland) med husmoderen om boligens indretning. Hvert besøg varede ca. 3 timer.

Opmålingen

For at opnå et ensartet tegningsmateriale, havde vi på forhånd fastlagt, at der skulle udføres en skitseopmåling af situationsplanen samt af stuehusets plan. Det stod efter de første besøg klart, at det af hensyn til boligundersøgelsen var nødvendigt også at registrere og indtegne møbleringen under opmålingen af stueplanen. Endvidere skulle der foretages en vis fotoregistring, dels til støtte for opmålingerne og dels som supplement til den øvrige fotografering, som de to interviewere foretog. På de fleste gårde omfattede dette også affotografering af ældre billeder og fotos af ejendommen.

Bygningernes udvikling og brug

Til interviewene med gårdejerne blev der brugt båndoptager suppleret med notater. Forløbet var således at vi først sad inde i stuehuset, hvor vi med en skitseplan gennemgik hvad ejeren kunne huske om gårdens længer, derefter rundedes der af med en tur i udlængerne.

Rummene i udlængerne blev fotograferet, hvor det kunne lade sig gøre (nogle stalde kunne ikke besigtiges p.g.a. smittefare, der var problemer med lysforhold m.v.).

Selve interviewet var bygget op i tre hovedemner. Først præsentation af beboerne og deres nuværende brug. Dernæst en gennemgang af anlægget: hvornår er det bygget, hvem har bygget det, hvilke ændringer der er sket i ejerens tid (og evt. længere tilbage), hvorfor ændringerne er foretaget, hvordan de har kunnet realiseres m.v. Endelig har sidste del af interviewet søgt at afklare gårdejerens holdning til byggeri. Her er blevet spurgt om hvilke ændringer man kunne ønske sig i fremtiden, hvordan man ville opbygge en helt ny gård i dag, og om pågældendes holdninger til forskellige former for byggeri: bindingsværk, grundmurede bygninger, parcelhuse m.v.

Bearbejdelse

Efter hjemkomst er interviews om bygningerne skrevet ud og bearbejdet. De bygningshistoriske oplysninger er suppleret med arkivalisk materiale. Opmålingstegningerne er rentegnet og der er lavet skitsetegninger af bygningernes tidligere stadier.

Boligundersøgelsen

For at give et så bredt billede som muligt af den helhed, som en gård udgør, har vi valgt at kombinere gårdundersøgelsen med en etnologisk boligundersøgelse, dvs. en undersøgelse af hjemmet som ramme om familiens liv.

En nutidig boligundersøgelse vil normalt bygge på en række udvalgte familier og deres boliger. Udvalgelseskriterierne kan være alder, social gruppe o.l. i et bestemt kvarter eller en bestemt boligtype. I denne undersøgelse er bygningerne det primære, og familierne er således ikke specielt udvalgte, hvilket kunne give undersøgelsen en vis skævhed. Der viste sig imidlertid at være en god aldersfordeling fra unge til pensionister, familier med børn i forskellige aldre, forskellige erhvervscombinationer, dog med hovedvægt på det traditionelle landbomønster med hjemmearbejdende og medhjælpende husmoder. De fleste havde boet i mange år på egnen, adskillige på slægtsgårde, men enkelte tilflyttere forekom også.

Feltarbejdet bestod i interview med husmoderen, fotografering både i s/h og dias samt udarbejdelse af grundplan og møbleringsplan. Spørgelisten var en forkortet udgave af den, som udarbejdedes til Nationalmuseets boligundersøgelse i 1987 om bolig og livsform, og som det var tanken at afprøve i andre undersøgelser. Her tog den udgangspunkt i familien og gården dog med særlig vægt på stuehusets planløsning, på indretning og brug og på de ændringer, der er sket gennem tiden. Det sidste er der som regel gode muligheder for på landet, da mange gårde er slægtsgårde, hvor man ofte har en meget fin mundtlig overlevering. På Djursland var vi tilmed så heldige at arbejde i et område, hvor aftægtssystemet stadig var i brug, hvilket betød, at vi i flere tilfælde havde både den nuværende og den forhenværende gårdmandskone som meddelere. Endvidere

søgte familiens holdning til området belyst bl.a. hvordan man bruger sin egen eller sit område til daglig og i fritiden, samt hvor man ellers kunne tænke sig at bo, hvis man ikke kunne bo netop her. Det sidste rørte hos flere ved noget fundamentalt.

Selv om det var en forkortet udgave af spørgelisten, var det dog ikke muligt på den tid, der var til rådighed, at gå tilstrækkeligt i dybden. Skønt der blev gjort en del ud af arbejdsdelingen er oplysningerne om familiens almindelige dagligdag ikke omfattende nok. Der er langt fra gjort nok ud af dagscyklus og årscyklus, som især er relevant, når det gælder landbofamilien. Dette bør der tages højde for i kommende undersøgelser bl.a. gennem en bedre koordination af interviewene med gårdmandsparret. I de efterfølgende eksempler har vi valgt at lægge størst vægt på selve boligen og de ændringer, der er sket her.

Eksempel: 3 lokaliteter i Djursland

Efter rekognoscering og gennemgang af udvalgte landsbyer i Nørre og Sønder herred på Djursland blev der foretaget en bedømmelse af, hvad der er typisk og karakteristisk for forskellige tidsperioders byggeri i pågældende område, og på dette grundlag er bygninger valgt ud til nærmere undersøgelse.

Vi har karakteriseret perioderne således:

Ca. 1850-1890	Bindingsværksbyggeri og tidlig grundmur
Ca. 1890-1915	Andelstidens byggeri
Ca. 1915-1930	Bedre Byggeskik
Ca. 1930-1950	Begyndende modernisering
Ca. 1950-1970	Det mekaniserede landbrug
Ca. 1970-1990	Det teknologiske landbrug

I det følgende gennemgås tre gårde som eksempler på undersøgelsens indhold og form.

Det gamle bindingsværksanlæg

Denne gård har været drevet af samme slægt siden 1803. Den var fæstegård under godset Benzon og blev først selveje i 1919 under nuværende ejers forældre, der havde gården til 1950. Nuværende ejer er født i 1919.

Typisk østjysk bindingsværksanlæg fra midten af forrige århundrede. B.V. foto 1990

Bygningen i dag

Gården ligger syd for gaden i landsbyen og er placeret et stykke tilbage fra vejen. En lille markvej fører derved, og man kommer ind på gårdspladsen gennem køreporten i den nordre længe, som er helt sammenbygget med den vestre og østre længe. Stuehuset udgør sydlængen i anlægget og ligger fri af udlængerne.

Stuehuset er opført i bindingsværk, er orienteret Ø-V, og fremtræder hvidkalket med sort opstolpning. To døre giver adgang fra gårdspladsen (N) og een fra havesiden (S). Der er tre skorstene. Taget er tækket og de to gavle er halvvalmede. Østgavlen er senere grundmuret. Der er gennemgående fodrem, kæmmede bjælker, og to underdækker mod gårdspladsen, mens der kun er een mod havesiden. De to-rammede, tre-ru-

dede vinduer sidder mod gårdspladsen op ad en stolpe. På havsiden sidder de flere steder midt i faget lige over underdoken.

De sammenbyggede udlænger har som stuehuset de frie gavle halvvalmede. Nord- og østlængen er opført i bindingsværk, er tækkede og fremstår som stuehuset, blot med een under- og overdok til begge sider. Vestængen, som er karakteristisk bredere end de øvrige bygninger i gården er grundmuret, hvidkalket og har tagfladerne belagt med pandeplader, som nu er delvis korrogerede. Over såvel støbejernsvinduerne som døren mod gårdspladsen er der fladbuestik.

Bygningshistorie

Original I kortet fra 1816 viser gården som et noget skævt, nærmest 5-kantet, helt sammenbygget anlæg.

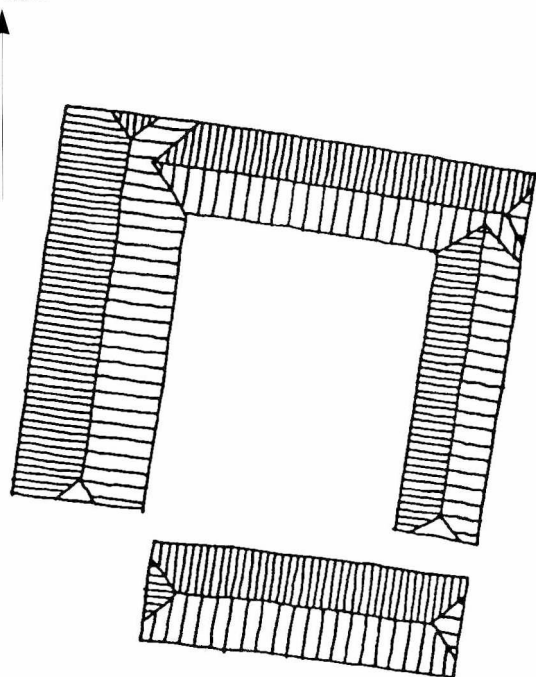
Den nuværende ejer kan oplyse, at stuehuset skulle være bygget i 1855, til afløsning af et ældre, langt smallere hus. Ved opførelsen af det nye stuehus blev meget tømmer genanvendt. Ifølge en brandtaksation fra 1855 er der da også sket nogle ændringer i stuehuset dette år, men den egentlige ombygning må efter taksationerne at dømme være sket i 1852.

Ifølge familietraditionen er de øvrige bindingsværkslænger fra o. 1800. Ifølge vurderingsforretningen fra Kreditforeningen, 1921, skulle udlængerne dog være omtrent samtidige med stuehuset fra 1855. I denne periode må der være sket en større istandsættelse, idet udlængerne omtakseres 24.4.1857, hvilket kan forklare denne uoverensstemmelse.

Ifølge ejeren blev der ca. 1916 (jvf. vurderingsforretningen til Kreditforeningen skulle det være i 1913) opført et svinehus vest for gården med plads til omkring 60 grise samt et lille træhus med plads til 4 grisesøer.

I 1919, samme år som gården overgik til selveje, blev den gamle hestestald og kostald, der var utidssvarende, revet ned og erstattet med en ny, som blev støbt op i cement med tag af blik. Hvor der før havde været plads til 8 kreaturer og mødding på gårdspladsen, kunne bestanden nu udvides til o. 30-32 kreaturer, heraf 14-18 malkekøer foruden 6-7 heste samt føl. Nord for det nye svinehus opførtes samme år en åben staklade.

NORD

*Situationsplan over bindingsværksanlægget. 1: 500
Frilandsmuseets Tegnesteue 1990, Ulla Skaarup.*

Møddingen blev flyttet fra gårdspladsen ud til arealet mellem stakladen og den vestre længe.

Nybyggeriet blev finansieret ved Kreditforeningslån. Gårdens økonomi var i denne periode god, hvilket bl.a. er dokumenteret ved en bevaret regnskabsbog fra 1922 i familiens eje samt ved Vurderingsforretningen fra 1921.

Der var på dette tidspunkt et jordtilliggende på 39 tdr. land. Jorden lå spredt 4 forskellige steder, og der var en del engarealer.

Nybyggeriet i 1919 kan ifølge nuværende ejer godt være resul-

tat af overgangen fra fæste under Benzon til selveje samme år: dels var det nødvendigt for at kunne øge produktionen, så der kunne skaffes kapital til tilbagebetaling af lån til selvejekøbet, dels var der måske også tale om en form for manifestation af overgang til selveje. De udvidede staldarealer afspejler klart gårdens omlægning til animalsk produktion.

Vurderingsforretningen fra arkivet for Kreditforeningen af Jyske Landejendomsbesiddere 2.juni 1921 oplyser iøvrigt følgende om bygningerne:

Stuehus i syd, 36 al. langt, 12 al. dybt, mure af bindingsværk, tømmer af eg og fyr, stråtag, alder ca. 60 år

Heste- og kostald i vest, 42 al. lang, 14 1/2 al. dyb, grundmurede vægge, tømmer af fyr, jerntag, længen under opførelse

Lade i nord, 36 al. lang, 10 al. dyb, mure af bindingsværk, tømmer af eg og fyr, stråtag, alder ca. 60 år

Lade, vognport m.m. i øst 30 al. lang, 10 al. dyb, bindingsværk, tømmer af eg og fyr, stråtag, alder ca. 60 år

Svinestald m.m. vest for gården 17 a. lang, 13 al dyb, grundmur, tømmer af fyr, tag af strå alder 8 år

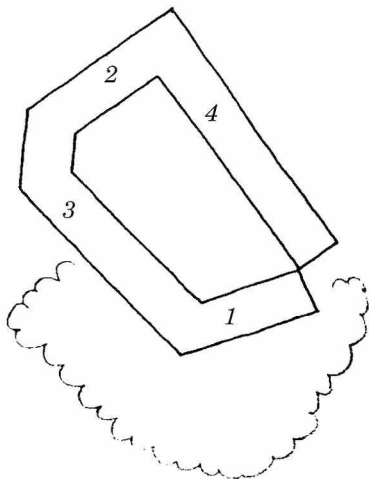
Staklade vest for gården en staklade, 30 al. lang, 14 al. dyb af tømmer med stråtag. 2 år.

Bygningernes tilstand betegnes som god, passende for ejendommen og med god beliggenhed i forhold til jorderne.

Om jordtilliggenet hedder det: "Alt er i udmærket Driftskultur og Gødningskraft." Også haven betegnes som god. Ejendommen angives at være "meget let sælgelig". Det hedder videre: "Ejeren bygger for Tiden en tidsvarende Staldbygning til Heste og Kreaturer. Alt vidner om stor Orden og Driftighed."

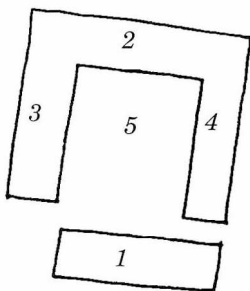
Fra 1919 og frem til 1950 er der ikke sket de store ændringer på gården.

Man fik traktor i 1952, hvorefter hestestalden blev omdannet til svinestald og svineholdet fordobledes.

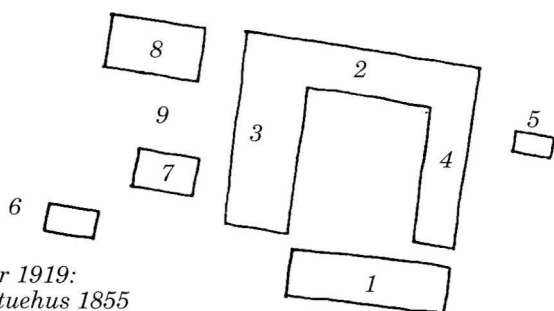
1816:

1. Stuehus
2. Lo, lade, vognhus, port
3. Hestestald, hakkelseshus, herberg, kostald, foderlo
4. Lo, lade, fåresti

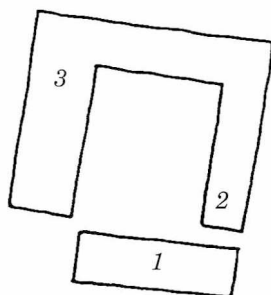
Før 1919:

1. Stuehus 1855
2. Lade
3. Heste- og kostald
4. Lade, vognport m.m.
5. Mødding

Efter 1919:

1. Stuehus 1855
2. Lade, tærskelo
3. Heste- og kostald 1919
4. Lade, vognport m.m.
5. Hønsehus
6. Grisesøer 1913
7. Svinehus 1913
8. Staklade 1919
9. Mødding

1989:

1. Stuehus
2. Gæstekammer i det gamle karlekammer
3. Båse til 2 heste i den gamle stald

1965 solgtes kreaturerne, og der blev indrettet sobåse i kostalden; her kunne der være yderligere 25 søer og smågrise. Denne ændring blev foretaget for at det skulle være lettere at drive gården, ikke mindst p.g.a. konens helbred, der forhindrede hendes aktive medhjælp, og for at spare karlen. Ændringen blev foretaget i samråd med en konsulent og er noget, der af ejeren i dag betragtes som en fuldstændig forfejlet disposition, ikke mindst da gårdens store engarealer herved ikke kunne udnyttes og måtte lejes ud.

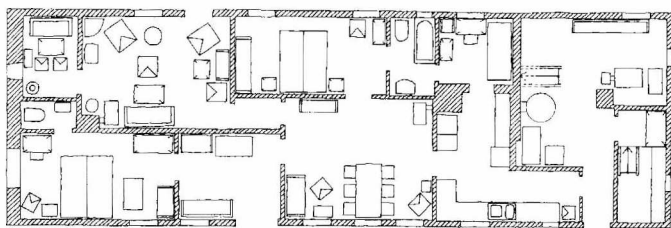
Samme år blev stakladen og det gamle svinehus "væltet". En del af jorden var da blevet solgt fra, der var ikke brug for bygningerne længere, og det ville blive alt for kostbart at få fornyet stråtaget.

Sideløbende med landbruget begyndte gårdejeren efterhånden at tage mere og mere lønarbejde som skovarbejder, og i 1974 afvikledes produktionen på gården helt. Den tilbageværende jord blev forpagtet ud.

Som en sidste ændring kan nævnes, at der for få år siden er indrettet et par hestebåse i kostalden til døtrenes rideheste.

Det har formentlig været af afgørende betydning for bevarelsen af anlæget i den gamle form, at ejeren egentlig aldrig har været interesseret i landbrug. Han blev af familiemæssige grunde tvunget til at drive slægtsgården videre, men ville gerne have været mejerist eller andet. Han har derfor ikke været særlig motiveret for at foretage investeringer i produktionsapparatet eller for at eksperimentere med produktionen. Det, der trods alt har interesseret ham mest, er svineavl, men det spredte jordtilliggende og de store engarealer har forhindret ejeren i for alvor at sætte skub i bedriften.

En anden væsentlig faktor bag de meget få ændringer på

*Skitseopmåling af bindingsværksgårdens stuehusplan. 1: 250
Frilandsmuseets Tegneste 1990, Ulla Skaarup.*

anlægget er, at der ikke er sønner til at overtage gården. Ejeren har videre den holdning, at det er vigtigt at sidde gældfrit, en holdning han har tilstræbt at efterleve, hvorfor han ikke har været tvunget til at foretage investeringer for at øge produktionen p.g.a låntagning.

Det betyder meget for ejeren, at der er tale om en slægtsgård, betragtes som hele familiens samlingssted, ("ståsted") og behandles som sådan. Der gives udtryk for en stor pietetsfølelse overfor stedet, hvilket gør at man ofrer megen tid, energi og ressourcer på at passe de gamle bygninger og bevare dem som de er. Holdningen er, at intet må ændres: "Jeg har altid sagt: det skal være som det er eller også brækkes ned, vi skal ikke til at lave noget, der er uægte".

Der er ingen produktion på gården i dag, men beboerne er udtryk for en levende tradition, som nok forsvinder med dem, hvis der ikke er nogen til at flytte ind og leve på bindingsværksgårdens betingelser.⁵

Familie og bolig

Det nuværende ejerpar blev gift i 1941 og Ella, der stammer fra en anden by på Djursland, flyttede ind på gården, som stadig blev drevet af svigerforældrene. Helt frem til 1950 boede de sammen med svigerforældrene på gården, hvor de fungerede som karl og pige, men uden løn.

De har fire døtre, den ældste født i 1942, den yngste i 1961. I 1951 overtog de gården og de gamle flyttede til et hus længere oppe i byen. Her havde man således ingen tradition for at de gamle blev boende på aftægt, men gården var heller ikke indrettet til det.

Familien har altid siddet lidt hårdt i det økonomisk, så i 50erne tog Ella, der er uddannet syerske, arbejde som aftenskolelærer i syning og supplerede senere med en pædagogisk uddannelse. I 50erne var det noget nyt, at konen på gården havde erhvervsarbejde og de andre i byen så da også skævt til hende.

I dag er det ganske almindeligt.

Stuehuset 1905-50

I det gamle stuehus kan man stadig spore den for egnen traditionelle planløsning, selv om der naturligvis er sket en del moderniseringer og ændringer gennem tiden. Mod nord kommer man fra baggangen ind i køkken-bryggersafsnittet, hvor der også er en halvkælder, der stadig er i brug. Fra køkkenet er der i dag udgang til et lille kammer, hvor tidligere den store bageovn var. Den var væk i 1905, da svigermoderen kom til gården og det gælder antagelig også det åbne ildsted. Ellers skete det i 1914, da der blev opsat et nyt komfur. Vand blev hentet i en brønd ved gavlen og køkkenet var uden vask. En rende i gulvet ud gennem væggen udgjorde afløbet. I 1945 fik man pumpe i køkkenet og i 1947 blev der indlagt vand.

I den nuværende ejers barndom var stuen traditionelt indrettet med paneler, langbord, bordendebænk og vinduesbænk. Væggen mellem stuen og det bagved liggende soveværelse er en tynd trævæg, der kan være senere, således at stuen oprindeligt har været i hele husets bredde. Fra stuen fører en mellemgang til overstuen. Her har der tidligere været et spisekammer, der især blev brugt om sommeren. Spisekammeret har flugtet med forgangen, der var halvt så bred som nu. Herfra var der indgang til overstuen, der var gennemgående og hvorfra der var døre til to små kamre eller pigeværelser i gavlen "som det er skik" samt udgang til haven. Denne del af huset var uden opvarmning og først senere er der kommet skorsten her. Til gengæld blev der allerede i 1919 indlagt elektricitet som et af de første steder i byen.

Da parret blev gift i 1941 boede de først i overstuen, som senere blev delt, og der indrettedes et soveværelse til dem ud mod gården. Den anden halvdel bibeholdtes som overstue. Her stod der endnu i 40'erne standkister langs væggene og stuen blev kun brugt ved fester og højtider.

Man havde fælles husholdning og til daglig brugte man kun køkkenet og stuen, der var indrettet som almindelig spisestue på denne tid. Selv om køkkenet er ret lille blev alle måltider indtaget her; kun mændene sad ned, mens kvinderne stod "vi skulle jo komme med mad til dem". Disse spisevaner varede ved, til de gamle flyttede i 1950.

Indretning og brug efter 1950

Da de nuværende ejere overtog gården, flyttede de ind i det andet soveværelse og som noget af det første, fik de installeret et badeværelse mellem kammer og soveværelse og med indgang fra begge rum. Døtrene fik kammeret, der indrettedes med etagesenge. Senere fik den ældste det nuværende gæsteværelse. Stuen blev det daglige opholdsrum, mens overstuen stod tom til 1959. Da arvede Ella nogle penge efter sin mor og sammen med det hun selv tjente, blev der råd til at købe brugte møbler til dagligstuen. I 70erne blev spisestuens møbler udskiftet med møbler i almuestil. Da svigerforældrene døde, fik de enkelte af de gamle møbler bl.a. et chatol, nogle standkister og den gamle slagbænk, som ejeren og to af hans brødre har sovet i som børn.

Ella går ikke så meget op i fine møbler, hun bryder sig ikke om det pæne og sterile, men trives bedst i rum, der er i brug og hvor det godt må kunne ses. Gamle ting, der har hørt til familien, har stor betydning og derfor har det også været lidt af et problem, at huset blev tømt for møbler og andet indbo, da svigerforældrene flyttede.

Ægteparret har kun lavet lidt om på huset. I 50erne som nævnt badeværelse, i 60erne blev køkkenet moderniseret med lyse egetræselementer og den ene væg mellem køkken og bryggers forsynet med en gulstensvæg. I 1971 blev der indlagt centralvarme, hvilket betød at også dagligstuen kunne tages i brug som almindelig stue. Begge stuer er senere udstyret med brændeovne. Træ har de fra eget skovstykke, og det har givet besparelse på olien.

Til spørgsmålet om, hvordan et nyt stuehus skulle se ud, var der ingen tvivl. Det skulle passe til gården - ikke noget med typehuse, men et moderne hus i gammel stil. Derimod måtte det godt være mindre. Det ville være nok med en stue, et soveværelse og et værelse, så der var plads til børnene, når de kom på besøg.

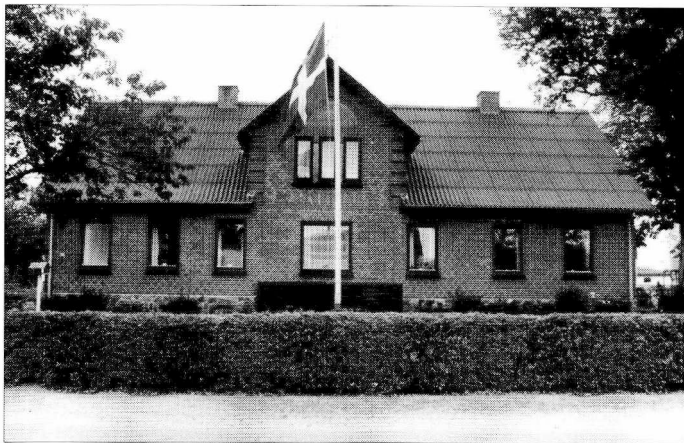
Det centrale i familiens liv er gården og problemerne med at vedligeholde og bevare den. De så gerne at den blev fredet, og det er ikke kun ægteparret, men også døtrene, der har denne opfattelse. Det er gården, slægten og de gamle arvestykker, der er af værdi for familien.

Denne gård er et eksempel på den langsomme udvikling og de

seje traditioner, som måske er særligt fremherskende i dette område, der af flere betragtes som lidt gammeldags. Ella er den, der har formået både at værne om det gamle og samtidig indføre moderne tilstande, men dog først efter at hun var blevet kone på gården. Af økonomiske grunde har hun også været forud for sin tid ved at tage erhvervsarbejde, før det blev almindeligt på landet, hvilket var et brud med de almindelige normer. På mange måder adskiller parret sig fra den moderne landmands livsform, hvilket til en vis grad skyldes, at de er pensionister, men også at de på nogle punkter er individualister med egne meninger og egen måde at leve på. Når en veninde til døtrene betegner dem som en gammeldags bondefamilie, er det derfor kun delvis rigtigt.

Andelstidsgården

Gården, der indtil 1910 var en fæstegård under Benzons, har været drevet af samme slægt siden 1700-tallet. I 1910 købtes gården til selveje af nuværende ejers bedstefader. Den nuværende ejer er født i 1925.

Andelstidsgården, opført 1916. Djursland

B.V. foto 1989

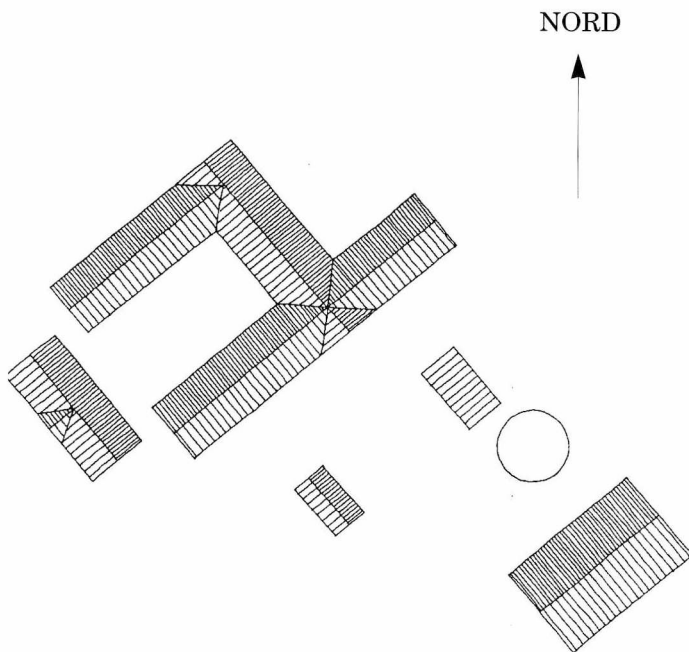
Gården i dag

Gården ligger inde i byen på den nordøstlige side af gaden. Bygningerne er trukket tilbage fra vejen, således at den store have ligger mellem stuehuset og vejen. Man kan komme til gården ad to veje, der fører til henholdsvis NV- og SØ-gavlen af stuehuset. Stuehuset ligger som en fri længe symmetrisk overfor de tre, sammenbyggede udlænger, der danner gårdspladsen. Der er foretaget udvidelser af anlægget, både ved tilbygning til de ældste udlænger og ved opførelser af fritliggende bygninger. Gården ligger lige op ad sin jord mod NØ.

Stuehuset er opført i grundmur i een etage og er orienteret NV-SØ. Tagetagen er udnyttet og mod vejen er en bred gavlkvist. Der er adgang til huset ad to døre i gårdsiden samt af en dør i gavlen mod nordvest. Huset har kælder med uvendig nedgang midt for facaden mod gårdspladsen. Bygningen fremtræder i rød, blank mur og saddeltaget er belagt med sorte bølgeeternitplader. Der er tre skorstene. De tidligere fir-rammede vinduer, hvor de mindre overrammer var opspodset til fire ruder, er udskiftet med store, et-rammede vinduer. Der er 1 1/2-stens stik over vinduer og døre.

Udlængerne er opført i grundmur af cementsten med muret trempel i røde teglsten. De fremtræder nu overkalket på nær den murede trempel. Tagfladerne er overvejende belagt med grå bølgeeternit-plader. Den nord-østlige del af sydøstlængen fremstår dog endnu med de grå cementsten i facaden, på taget cementvingesten, der på et tidspunkt har erstattet de oprindelige teglsten og med et vandret bånd (kopskifte) i røde sten omtrent midt på facaden. Dette bånd forløber omkring den øverste del af de tidligere støbejernsvinduer og danner således faldbuestik for vinduerne. Den øvrige del af længerne har senere fået udskiftet vinduerne til rektangulære et-rudede trævinduer i stærkt lavformat. Ommuringerne er skjult bag hvidkalkningen.

Sydøst for gården ligger to mindre, grundmurede bygninger: et hønsehus med sadeltag behængt med rillede cementtagsten og en garage med ensidigt, fladt tag, belagt med grå bølgeeternitplader. Begge bygninger hvidkalkede. Endelig et maskinhus, opført som en stålrammekonstruktion med siderne beklædt med profilstålplader.

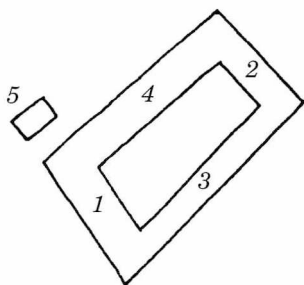
*Situationsplan over andelstidsgården. 1: 1000
Frilandsmuseets Tegnesteue 1990, Ulla Skaarup.*

Gårdens bygningshistorie

Ifølge brandtaksationen fra 1799 bestod gården af et bindingsværksanlæg på 4 længer med ege under- fyrre overtømmer, langhalmstag og klinede vægge.⁶ Stuehus i nord, 11 fag, stald, port og vognhus i syd, 19 fag, lade og lo øst og vestre længe henholdsvis 10 og 14 fag.

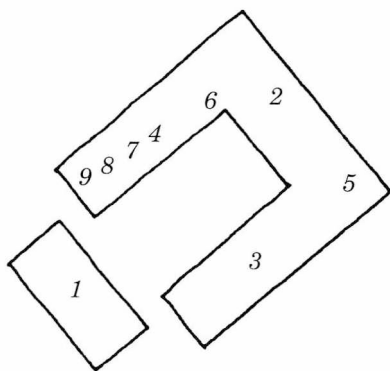
Konturen af gården på kortet fra 1816 giver et billede af, hvorledes den har ligget i landsbyen og længernes helt lukkede form.

Ifølge Brandtaksationen fra 1855 var der da sket følgende æn-

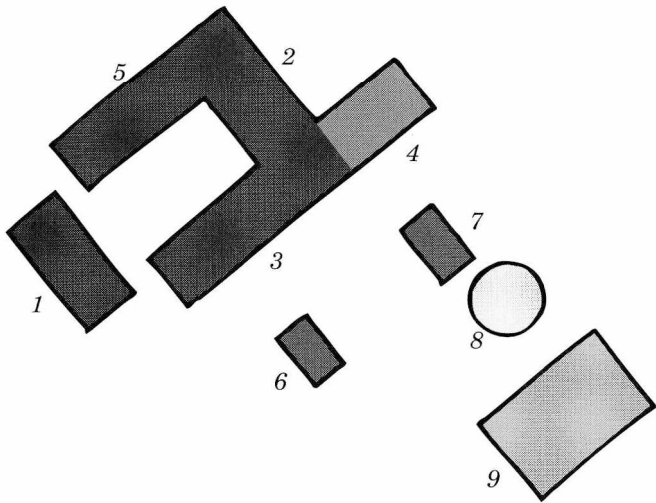
o. 1850:

1. Stuehus
2. Heste- og kostald, lade, hakkelseshus, karlekammer
3. Lo, lade, port
4. Lade og lo
5. Vognhus
6. Mødding

1919:

1. Stuehus
2. Lade
3. Ko- og svinestald
4. Hestestald
5. Roehus
6. Karlekammer
7. Vognport
8. Hønsehus
9. Vaskehus, tørv, lokum

 1919

 ca. 1945

 1951

 1977

 1986

1. Stuehus 1916
2. Lade 1916, svinestald fra 1966
3. Kostald 1916 efter 1985 svinestald
4. Roe-ensilagehus 1951 og 1962 maskinhus
5. Hestestald til 1959, kornopbevaring fra 1962, grise og kalve til 1985, derefter smågrise og svin
6. Høsehus 1946
7. Maskinhus 1942
8. Gylletank 1986
9. Maskinhus 1977

dringer med vestre længe, at den nu kun var på 12 fag, væggene var blevet udmurede og den anføres at være indrettet til lo, lade, gennemkørselsport og 2 kamre.

Ifølge brandtaksationen fra 1857 var stuehuset nu udvidet til 19 fag, væggene dels murede, dels klinede, indrettet med den for egen typiske plan: forstue, 2 stuer, spisekammer, køkken, bryggers, tørvehus, huggehus, ovn og skorsten. Den søndre længe var på samme 19 fag, indrettet til hestestald, kostald, hakkelseshus, karlekammer, "fedbås" og lade.

Vestre og østre længe var uændrede.

En tegning opbevaret på gården viser bindingsværksanlægget som det så ud i begyndelsen af dette århundrede, med helt sammenbyggede udlænger, mødding og brønd på gårdspladsen. Sammenlignet med forholdene i 1857 ses det, at omlægningen til animalsk produktion så småt har holdt sit indtog, der er skaffet plads til grise i stuehuslængen, hvor der også er indrettet kælder til mælk, der er indrettet roehus og hestegang til tærskværk øst for gården.

I 1915 brændte hele gården og alt måtte bygges op fra nyt. Ejeren, hvis familie har boet på gården 11-12 generationer, er født i 1925. Hans bedstemoders broder var den murermester, der byggede udlængerne mens stuehuset er murersønnens mesterstykke.

Gårdens stuehus blev bygget med røde sten, udlængerne i de billigere cementsten. Stuehuset, det repræsentative, var ikke der, hvor der skulle spares, selv om stenene skulle fragtes med hestevogn helt fra Grenå. Familiens naboer, venner og bekendte måtte hjælpe til med denne transport. Stuehuset skulle også efter bedstefaderes udtrykkelige bestemmelse være højere end udbygningerne. Cementstenene blev lavet i det nærliggende Dolmer.

Bedstefaderen ønskede ikke at gården skulle flytte fra sin plads i landsbyen, hvorfor den blev genopført på stedet, trods familiens ønsker om at få den flyttet længere ud på marken for at få mere plads og komme højere op. Gårdens længer er dog blevet drejet, således at stuehuset, der før lå vinkelret på vejen, nu vendtes mod vejen med stateligt haveanlæg foran.

Gårdens bygninger og drift

Den nuværende ejer overtog gården i 1959, men har med få afbrydelser boet på gården siden faderen overtog den i 1937. På det tidspunkt var der ca. 16 køer, 3 søer og 25-30 fedesvin, 2 spændheste og opdræt af plage og kalve samt 2 føl. Jordtilliggendet var på 42 tdr. land (indtil 1972, hvor yderligere 15 tdr. land blev købt), drevet i traditionel stil. Man var selvforsynende med foder til dyrene, solgte mælk, køer og fedesvin. Bygningerne fra 1916 passede udmærket til bedriftens form også i 1930'erne. I 1942 byggedes et maskinhus sydøst for gården for at få bedre plads til vogne og redskaber.

1951 blev kreaturholdet udvidet til 20-22, og i den forbindelse byggedes en tilbygning til kostalden med et nyt roehus og lade, mens det gamle roehus blev inddraget til kostald. Udvidelsen på dette tidspunkt hang sammen med gode afsætningsmuligheder efter krigen og Marshall-lån. Samme år blev det gamle lokum nedlagt og der blev indrettet WC i stuehuset ("for at følge med tiden"), hvor også et nyt karlekammer blev indrettet. Der blev anskaffet traktor i 1953, men hestene beholdt man frem til 1959.

Ved den nuværende ejers overtagelse i 1959 blev hestestalden lavet om til grise og kalve, og det gamle karlekammer nedlagt.

1962 fik gården mejetærsker som en af de første på egnen (de var 4 som gik sammen om 2 mejetærskere i starten). Tilbygningen fra 1951 kunne nu bruges til maskinhus, hvor der bl.a. blev plads til mejetærskeren. Korn og halm opbevarede på loftet og også det gamle hønsehus og vognporten i NV-længen blev inddraget til kornopbevaring.

I 1966 blev laden i tværlængen lavet om til svinestald og fik nyt tag (asbest til erstatning af cementsten) og nye vinduer. Kostalden udvidedes i den gamle svinesti, så der blev plads til 28-32 køer. De øvrige længer fik nyt tag (asbest) i 1972 og 1981.

I 1974 var det atter nødvendigt at øge produktionen for at svare ydelser og afdrag. Nu blev flere rum i NV-længen inddraget til svinestald. I 1975 blev kostaldslængen helt renoveret, og der var nu plads til 34 køer og 61 søer.

1977 blev der bygget et nyt maskinhus sydøst for gården, det var efterhånden blevet for besværligt at få de store maskiner ind i de gamle længer. Det var en arkitekt fra landbrugskontoret i Hadsten, med hele Djursland som område, der kom med

standardtegninger hertil. Gårdejeren ville ikke have bygget så stort, men arkitekten anbefalede det, og det har man ikke fortrudt. Selve arbejdet blev udført af en lokal murer sammen med ejeren selv.

I 1982 købte sønnen nabogården, og far og søn gik i samarbejde, sådan at sønnen havde køer, og gårdejeren fik alle ungkreaturerne ind. 1985 blev der imidlertid konstateret IBR i besætningen, som derefter måtte sælges ud. Man var klar over, at det ville komme til at blive dyrt at skifte besætningen ud oven i driftstab og de nye miljøbestemmelser, som ville kræve store investeringer. Samtidig satte mælkekvoterne grænser for produktionens størrelse, så det var ikke muligt at få penge til at forrente det, det ville koste at foretage ændringerne. Derfor besluttede far og søn i fællesskab at lægge det hele om.

Den gamle kostald blev nu lavet om til fedesvin; smågrisene produceres af sønnen, hvorefter de kommer til opfødning hos faderen. Der produceres ca. 2000 grise årligt. Man deles om en medhjælp. Far og søn er endvidere sammen om traktorer og en meget stor mejetærsker, som bl.a. bruges til at høste for andre. I 1989 har de i fællesskab høstet 250 tdr. land.

Det krævede ikke de store bygningsmæssige ændringer at lave kostalden om til svin. Bunden blev gravet op, og der blev lavet en nyindretning i længen, det er det eneste, der er sket foruden isættelsen af nye vinduer. Man kontaktede firmaet Fænø Staldinventar, og det var dem, der lavede skitsen til projektet. Der er meget at vælge imellem, navnlig m.h.t. staldinventar, men man holder sig til Fænø-firmaet og har ikke fortrudt "et eneste minut". Sidste ændring skete i 1986, hvor der blev lavet en ny gylletank ved maskinhuset.

Flere væsentlige faktorer spiller ind for gårdens nuværende forhold. Meget afgørende er bedstefaderens beslutning om at bygningerne skulle blive i byen, "så han kunne følge med i landsbyens liv". Det har gjort det meget vanskeligt at udvide bedriften yderligere, og som forholdene er nu, mener ejerne ikke, at der er de store fremtidsperspektiver; der er ikke plads nok til bygningsmæssige udvidelser, og i det hele taget er der gener for naboerne ved at have dyreholdet. "Man må snart ikke have dyr i en landsby som denne her".⁶

Bygningerne er velpassede og i god stand. Man har ved ændringer til en vis grad søgt at tilpasse stilen så godt som muligt i farve og materialevalg, men de store termoruder i stuehuset

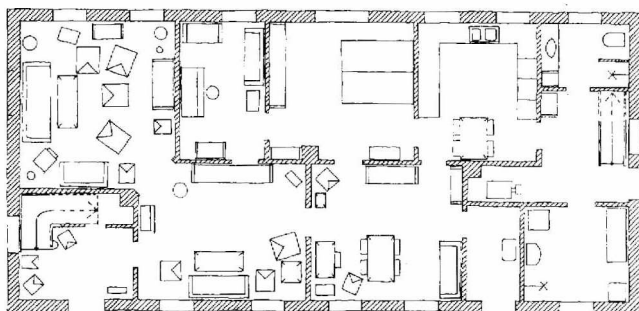
fortæller deres eget sprog om den praktiske snarere end traditionsbevidste holdning.

Gårdens udvikling afspejler væsentlige konjunkturer i samfundet: Den er bygget i en periode, hvor man som gårdejer stod stærkt økonomisk og samfundsmæssigt, i en stil, der i høj grad lægger vægt på at vise status og velbjergethed. Stilen kan være urbant præget, men måske er der snarere tale om "den lille herremand" med forbillede fra godser og proprietærgårde.

De væsentlige udvidelser sker karakteristisk nok:

- i løbet af 1950'erne, hvor kreaturholdet fordobles og mekaniseringen holder sit indtog,
- i 1970'erne, som er karakteriseret ved en stadig tilvækst i dyreholdet, nu måske mere af nødvendighed for at klare sig end af lyst til at udvide

Og som for så mange andre ender det hele med, at man i 1980'erne specialiserer sig, går helt over til svineavl, og nærmer sig stordrift ved at drive gården sammen med sønnen på nabogården. Uden ham ville gården næppe være i funktion i dag.

*Skitseopmåling af andelstidsgårdens stuehusplan. 1: 250
Frilandsmuseets Tegnesteue 1990, Ulla Skaarup.*

Familie og bolig

Konen på denne gård lærte sin mand at kende, da hun tjente på en gård i en af nabobyerne. Selv stammer hun fra en større østjysk købstad. De blev gift i 1954 og flyttede ind på gården, hvor de kom til at arbejde som karl og pige frem til 1959, da de overtog gården. Svigermoderen var død, så Karen har lige fra begyndelsen stået for husholdningen, hvor hun har været forholdsvis frit stillet i de daglige gøremål. Ved større nyanskaffelser eller moderniseringer var der ingen tvivl om, at svigerfaderen var familiens overhoved. Da han gik på aftægt i 1959 købte søn og svigerdatter gården og svigerfaderen flyttede ind i et mindre værelse, men deltog i øvrigt i familiens dagligliv som tidligere. Han døde først i 1981, 90 år gammel. Det krævede tolerance at bo tre generationer sammen, "men det havde været værre, hvis der også havde været en svigermoder".

Parret har to børn, en søn og en datter. Sønnen har, som ovenfor nævnt, en mindre ejendom i nærheden, som drives sammen med forældrenes gård af far og søn. Da vi besøgte familien i 89, havde de lige købt et hus med 15 tdr land, som også indgår i driften. De har en ung mand som fælles medhjælp. Han er lige tiltrådt, men bor ikke på gården.

Stuehuset

Stuehuset har i grove træk samme funktionsopdeling som det gamle hus, der brændte i 1915. I den nordre ende er der køkken/bryggers, i midten spisestue og soveværelse og i den sydlige ende de finere stuer.

Huset har to indgange fra gårdsiden, forgangen og den daglige indgang, mens baggangen befinder sig i den nordre gavl. Denne er familiens normale indgang og den fører ind til et bryggersforrum med trappe op til loftet samt indgang til vaskeum, badeværelse og køkken. Den daglige indgang, der er forbeholdt besøgende, fører ind til en lille entre og derfra ind til spisestuen, der ligesom dagligstuen ligger ud mod gårdspladsen. Mod haven og vejen ligger køkken, soveværelse, kammer og øverstestue eller den "nye stue" som den kaldes her. Forgangen eller den fine indgang bruges sjældent. Den har stor trappe op

til loftsetagen, der i denne ende af huset er åbent og kun indrettet med et enkelt gavlværelse. Fra det åbne loft, som bruges til pulterrum er der indgang til en panelklædt gang med døre til kvistværelset og karlekammeret samt med trappe ned til baggangen.

Indretning og brug i 1950erne

I svigerfaderens tid før 1959 var huset indrettet med bryggers i det nuværende forrum. I vaskerummet var der pigekammer, mens karlen boede på loftet, hvor gårdmandsparret også havde soveværelse i gavlkvisten. Fra baggangen er der også indgang til badeværelset, der er indrettet i det tidligere spisekammer. Køkkenet var oprindeligt udstyret med komfur, spisekammer og forrådkælder med nedgang under et af køkkenbordene. Der var spiseplads midt på gulvet, som kun blev brugt, når der var få til måltiderne. Normalt var man syv eller otte og så spiste man i en af de to spisestuer, den til gården eller den til gaden. Den sidste indrettedes i 1954 til de nuværende ejeres soveværelse, men før den tid var begge stuer indrettet med spisestuemøbler. Stuen mod gården havde også divan og skrivebord og var således det daglige opholds- spise- og arbejdsrum. Dagligstuen var dengang en finere stue, der især blev brugt, når der var gæster. Den var ligeledes indrettet som spisestue. Kun øverstestuen havde dagligstuemøbler i form af sofa, bogskab o.l. men den blev kun brugt ved højtiderne. Det er ikke kun på denne gård, at øverstestuen kaldes "den nye stue" og grunden skulle være, at det var her man havde de nye møbler.

Der var hverken bad eller toilet i stuehuset. Til daglig vaskede man sig i køkkenet, mens egentlig badning var henvist til vaskehuset i den nordre længe. De sanitære forhold blev der dog allerede rettet op på i begyndelsen af 50erne, da der indrettedes badeværelse i det gamle spisekammer. Det var med hvide fliser, badekar med løvefodder og toilet. Da spisekammeret blev indtaget, installeredes i stedet en madelevator i køkkenet ned til kælderens, der nu også skulle fungere som spisekammer.

Indretning og brug efter 1959

Det nuværende gårdejerpar har ikke ændret meget på rummenes funktion. De beholdt soveværelset i stueplan, mens børnene, da de blev større, fik værelserne på loftet. Her er ligeledes karlekammeret, der stadig fungerer som sådan, hvis medhjælpen da ikke som den nuværende foretrækker at bo for sig selv. Det gamle pigekammer er nu indrettet til vaskerum eller "maskinrum", hvilket næsten må siges at være symbolsk, idet hjemmets maskiner har overflødiggjort pighjælpen. Her står den store kummefryser og vaskemaskinen og her er en ekstra bruser, der benyttes af medhjælpen. Til gengæld er badeværelset forbeholdt familien. Det blev i øvrigt moderniseret 1986 med bl.a. bruseniche og nyt toilet.

Køkkenet er et lyst og hyggeligt rum med vinduer ud til garden. Det blev moderniseret i 1962 med et Elite elementkøkken købt gennem "vores tømrer i Voldby". Det var tømreren, der bestemte køkkenet, familien så ikke på andre. Det er af lyst træ med glatte døre og med blå keramikfliser over køkkenbordet. Der er komfur med emhætte, køleskab og opvaskemaskine. Ved væggen ind til stuen er der spiseplads, som benyttes til de daglige måltider.

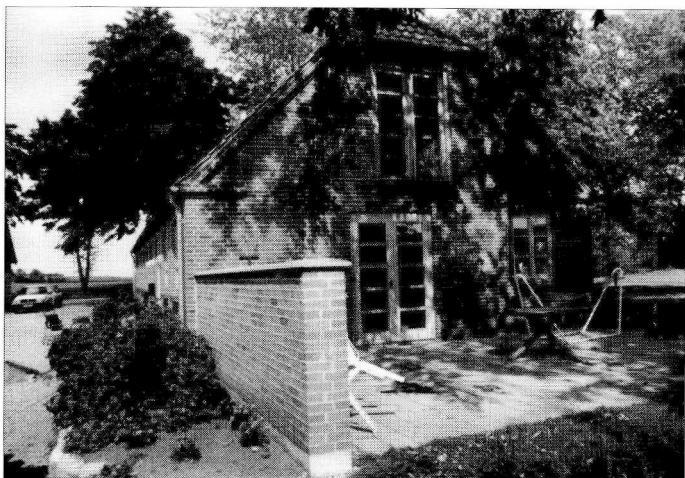
Spisestuen og dagligstuen er de daglige opholdsrum. Spisestuen har stadig sine gamle funktioner som spise- opholds- og arbejdsrum. Her spiser man, når der er gæster eller man er for mange til at være i køkkenet. Her står gårdejerens skrivebord, mens divanen er blevet erstattet af en nyere sofa. Mens spisestuens møbler fortrinsvis er fra 50erne og 60erne er dagligstuens møbler af nyere dato. Det gælder både sofagruppen og reolsystemet. I dag er dagligstuen en moderne stue, hvor man slapper af og ser tv, og hvor man har gæster. "Den nye stue" bruges som tidligere kun, når der er mange gæster som f.eks. til jul. Den er i dag indrettet med ældre møbler både fra svigerfaderens og deres tid, møbler som tidligere har stået i de andre rum.

Der er ikke lavet de store ændringer, f.eks. ikke flyttet om på skillerum, "men vi har lavet lidt hele tiden". I 1961 blev der indlagt centralvarme, hvilket var en stor lettelse i det daglige. Samtidig fik de køleskab, og i 66 fryser. I 70erne moderniseredes også forrummet og en del af loftsetagen, der blev lukket med panelvægge. Endvidere udskiftedes vinduerne med store termoruder, og det har de fortrudt.

Selv om det mest er hende, der bestemmer i huset, snakker de om nyanskaffelser og tager ud og ser på møbler og ting sammen og det er som regel i de store møbelforretninger i Grenå. Hun kan også godt lide at ændre på indretningen "det fornyer og forandrer". Han lader hende gøre det, bare hun ikke flytter om på soveværelset. Hun foretrækker møbler i almestil, stilmøbler og moderne polstermøbler. Lædermøbler bryder hun sig ikke om og de moderne stålmøbler eller arkitekttegnede møbler siger hende ikke noget.

Familien er et godt eksempel på det traditionelle landbomønster. Både før og nu har gården været drevet af far og søn samt medhjælp, mens kvinderne har stået for husholdningen. I dag har husholdningsmaskinerne dog afløst pighjælpen. Gårdens drift har hele tiden haft første prioritet, mens stuehuset altid er kommet i anden række.

Når sønnen forhåbentlig engang skal overtage gården, vil Karen gerne have et hus i Grenå, hvor mange af deres venner er flyttet til, men hun tror ikke, at Peter vil med. Han vil nok foretrække et lille hus i nærheden.

Det moderne gårданlæg, opført i 1980'erne. Djursland.

B.V. foto 1989

Den moderne bedrift

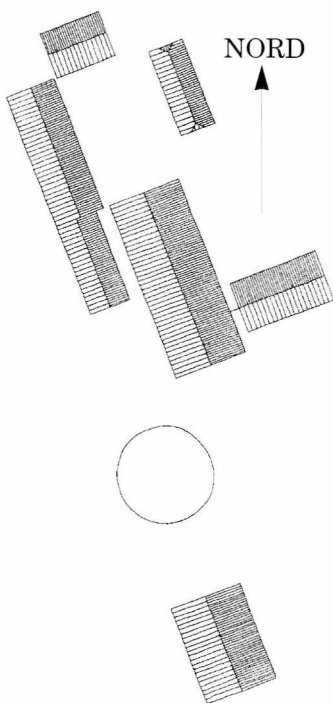
Gården i dag

Gården er placeret syd for landevejen og ligger med stuehuset vinkelret på vejen. Fra vejen føres man ind på gårdspladsen langs med stuehusets gårdside. Gården præges af at alle bygninger har meget forskellig karakter og størrelse. Gården ligger op til sin jord mod syd.

Det nye, grundmurede stuehus er opført i een etage og fremstår i rød, blank mur. Det er orienteret N-S. Der er adgang til huset ad to døre fra gårdspladsen, en terrasse-dør i sydgavlen og endelig en havedør i østsiden.

Huset har ingen skorstene. Taget er belagt med røde maskintegl med mørtelfri rygning og grater. Der er tilstræbt en række træer fra gårdstuehuse af en type, som med sine modificerede klassicistiske stiltræk var almindelig i sidste halvdel af det forrige århundrede. Af de mest fremtrædende: selve bygningskroppens proportionering, en vis regulatitet i facaderne, de traditionelle to-rammede, tre-rudede vinduer samt endelig de halvvalmede gavle med vederlagsgesims for den fortsatte gesims langs tagflugten.

Udlængerne er stærkt præget af deres funktion og er opført i materialer, der svarer til denne og til tidspunktet for deres opførelse. De to ældste (fra 1960'erne)

*Situationsplan over
den moderne bedrift. 1: 1500
Frilandsmuseets Tegnesteue 1990,
Ulla Skaarup.*

er opført i grundmur og er belagt med grå bølgeeternitplader. De nyere bygninger er opført af henholdsvis elementer med rød skalmuring (tagbeklædning af profilerede stålplader) og store stålrammekonstruktioner, hvor også ydervæggene (eller dele heraf) er beklædt med profilerede stålplader. En halmlade af sidstnævnte konstruktion er under opførelse syd for gårdanlægget.

Gårdens bygningshistorie

Ifølge brandforsikringssagen, der dækker årene 1869 til 1910, har gården tidligere bestået af et 3-længet, grundmuret anlæg med stråtag.⁷ Stuehuset lå i øst, stald og lade i nord, lade i syd. Den sydlige længe angives at være brændt i 1890. Ifølge oplysningerne i "Randers Amt", som er baseret på beboernes egne oplysninger, er stuehuset opført omkring 1820, og restaureret ca. 1850. Laden skulle være bygget i 1860. I 1913 opførtes en ny kostald og hestestald som vestre længe, hvorved gården blev et lukket, firlænget anlæg.

Gårdens bygninger og drift

Den nuværende ejer overtog gården 1.marts 1984. Hans far er vognmand, men købte i 1954 en landbrugsejendom, som han havde, mens han drev vognmandsforretning ved siden af. Gårdejeren kom i 1975 ud at tjene, arbejdede i et år på nabogården og tog derefter på grundskole i 3 måneder. Han sparede op ved at køre lastbiler for sin broder, der også er vognmand, og købte gården på sin revisors anbefaling.

Bygningerne var da stærkt nedslidte, de var sidst blevet renoverede i 1963-64, hvor der bl.a. var opført en ny svinestaldslænge som tilbygning til den gamle stald.

Gårdejeren havde på dette tidspunkt ikke tænkt sig at have andet end lidt agerbrug som supplement til sit arbejde i broderens vognmandsforretning. Til gården hører 65 tdr. land, hvortil nu kommer 25 tdr. land som forpagtes fra svigerfaderen og 10 tdr. land som forpagtes fra Grenå Kommune.

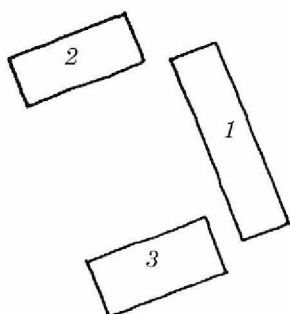
Det første den nye ejer gjorde var at sandblæse udlængerne og pudse, male og kalke med venners hjælp. 1986 blev det gamle stuehus, som var 26 m langt og kun 6 m bredt med blikplader på taget, revet ned, og der blev bygget et nyt. Gårdejeren lagde megen vægt på, at det skulle være vedligeholdelsesfrit og harmonere med det øvrige anlæg.

I 1987 opstod der brand i den vestre længe som blev total-skadet, laden i syd blev skadet 30%. Der udbetaltes brandskadeforsikring på 800.000 kr. Det blev besluttet at opføre en ny lade. Ladens dimensioner blev bestemt af, at forældrenes nabo også skulle bygge og fik tilbudt nogle jernspær fra en spærfabrikant, der var gået fallit. Her kunne der gøres en god handel. Gårdejeren valgte profilerede stålplader til tag og facade, fordi det er billigt og hurtigt at opføre, hvorved man sparer timeløn til hjælp og arbejde. Den grå farve valgtes fordi den holder sig bedst. Inspiration til byggeriet har han ikke mindst hentet på sine lastvognsture til Holland. Her så han bl.a. bygninger med kurveplader på taget, som han brugte til sin lade. Frem for at lave traditionelt udhæng er dette efter gårdejerens mening både mere rationelt og mere besparende. Men bygningskonstruktøren, naboer og familie mente, at han ikke var rigtig klog.

På grund af misforståelse med hensyn til brandforsikringsbestemmelserne, idet der var udbetalt erstatning for en staldlænge, og der i stedet blot var bygget en lade, måtte man enten give afkald på brandforsikringspengene eller også skulle der etableres en dyreproduktion. Revisoren lavede nogle budgetter og beregninger, og man enedes så om at starte med svineproduktion. En professionel landbrugskyndig tegnede anlægget. Den gamle svinestald fra 1963, som ikke var ødelagt ved branden, blev lavet om til ungsvinestald, der hvor de indkøbte grise går fra 25 kg. til ca. 40-45 kg. Derefter flyttes de ind i den ny slagtesvinestald.

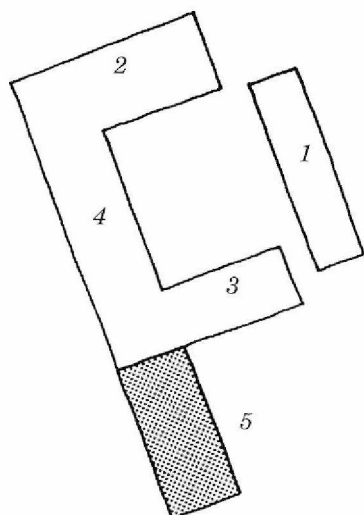
Det skulle vise sig, at den landbrugskyndiges beregninger ikke var korrekte, og at forholdet mellem de to stalde ikke passede sammen. De producerede grise kunne ikke være i slagtesvinestalden, og en ny måtte bygges med 320 ekstra stipladser.

Den nye stald er muret op af røde mursten med stålplader på taget og stålplader indvendig. Facaden mures, fordi vinduer og ventiler til luftudsugning er for besværlige at lave i stålpla-

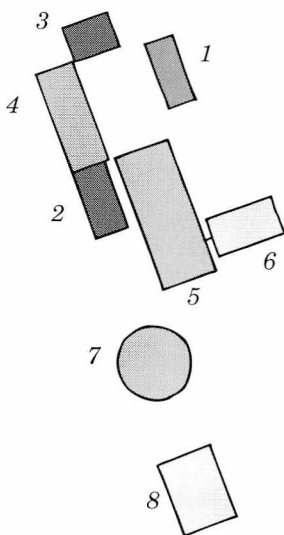

1890:

- 1. Stuehus
- 2. Stald og lade
- 3. Lade

- 1. Stuehus
- 2. Stald og lade
- 3. Lade
- 4. Ko- og hestestald 1913
- 5. Svinestald 1963

1. Stuehus 1986
2. Svinestald fra 1963
3. Lejlighed til karl, vognprot m.v.
4. Svinestald.
5. Lade 1987
6. Svinestald 1988.
7. Gylletanke 1987.
8. Staklade (under opførelse).

- 1969 og før,
- 1986,
- 1987
- 1988/89

derne. Næsten alt byggearbejde bortset fra murerarbejdet har gårdejereren i øvrigt lavet selv med venners hjælp. Stalden er indrettet til en SPF-besætning, og er helt automatiseret med computerstyret fodringsanlæg, automatisk udmugning o.s.v. Lønnen til karlen, som bor på gården, indtjenes ved at man selv kører med grise og foder m.v.

I 1989 er man ved at opføre en staklade, som bygges efter samme principper som den store lade fra 1987. Når denne staklade er færdig, skal der ikke bygges mere ifølge nuværende planer. Der er ikke mulighed for at udvide dyreholdet, da man er oppe på det antal dyreenheder, gården kan bære. Der produceres 3.900-4.000 grise p.a.

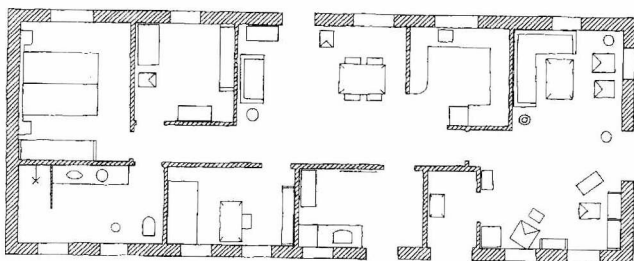
Stalden drives som en forretning for sig. Der købes så billigt fodermiddel som muligt, det kan købes billigere end det kan produceres i marken ved køb af en færdig foderblanding fra et foderstoffirma. Der bruges 800-900 tons foder p.a.

Marken er igen en forretning for sig, hvor der dyrkes de produkter, som giver et rimelig godt afkast. I år er man gået i gang med kartoffelavl og har købt "tønderet" til at levere 3.500 tønder.

Når han ser tilbage på det hele, mener gårdejeren, at stalden fra 1963 ikke skulle have været renoveret, men helt erstattet. Der er problemer med ventilationen, og bygningen er for smal (9m). Han ville egentlig hellere have haft en besætning af køer, men konen var imod det, fordi hun var bange for at de ville blive for bundet af det. Han har stadig mod på at gå over til køer, bl.a. fordi prisniveauet er mere stabilt og fast og fordi der er mere hygge i en kostald. Han synes, at man bliver meget isoleret, når man har SPF-besætninger og ikke kan komme rundt på besøg hos naboer med tilsvarende besætninger. Det vil ikke være muligt for ham at ændre produktionen nu, men måske om nogle år, når de nuværende bygninger og inventar alligevel skal renoveres, vil det komme til overvejelse.

Gårdejeren betegner sig selv som "den nye landmand", der ser mere forretningsmæssigt på sin bedrift end en traditionel landmand. "Jeg har nok mere, jo gu' har jeg følelse over for landbruget, men ikke mere end, når det begynder at trykke på pengepungen, så siger jeg stop".

Hans holdning til byggeri er også primært betinget af økonomien. "Og jeg siger, der er mange der siger, sådan noget blik og hist op og kom herved, jeg vender det sådan og siger: men godt, hvis vi kan lave nogle bygninger som måske er en 35-40% billigere end traditionelt byggeri i dag, jamen så vil jeg godt bygge sådan en bygning, fordi jeg gider ikke at lave bygninger til dem, der kommer efter mig. De bygninger jeg laver i dag, de kan stå i de der 25-30 år, som jeg skal bruge dem, så jeg er faktisk ligeglad med, hvordan det ser ud til den tid, fordi det er spørgsmålet om at leve fattig og så dø rig, det har de fleste landmænd jo gjort, jeg vil hellere have de penge nu og så have en

*Skitseopmåling af den moderne gårds stuehusplan. 1: 250
Frilandsmuseets Tegnestue 1990, Ulla Skaarup.*

lidt normal tilværelse, og så er jeg sådan set ligeglad med at mit produktionsapparat det er slidt op, når jeg skal herfra, for jeg vil æde min gamle hat på, at den dag, jeg skal herfra, så er mine produktionsbygninger forældet alligevel, og så bliver de enten revet ned eller også bliver indmaden taget ud af dem, og så begynder man forfra igen.”

Der er tale om en konstant “omkostningsjagt”, om en decideret forretningsmæssig landbrugsberift, og byggeriet i tilknytning hertil afspejler disse forhold; inspirationen hentes ikke fra det traditionelle landbrugsbyggeri i Danmark, men fra industrielt byggeri i Holland, og det primære frem for alt er spørgsmålet om at holde udgifterne nede.

Familie og bolig

Familien på denne gård er repræsentanter for den moderne landmandsfamilie. Konen stammer fra en naboby, hvor hendes forældre har en gård og han er fra Ebeltoft, hvor de lærte hinanden at kende i begyndelsen af 80'erne. Hun har studentereksamen, er uddannet sygeplejerske og arbejder nu på sygehuset i Grenå. De har en søn, der på undersøgelsestidspunktet var knap to år og som var i kommunal dagpleje på en gård i nærheden. Hun er således udearbejdende husmoder på fuld tid og tager sig endvidere af barn og den daglige husholdning. Han driver gården sammen med en ung medhjælp, der bor i en af længerne, hvor der er indrettet en moderne et-værelses lejlighed. Medhjælpen er på kost på gården og har fri i weekenden.

Hun havde ingen planer om at skulle være landmandskone og slet ikke på sin hjemegn. Hun brød sig hverken om området “det var dødkedeligt” eller gården, især kunne hun ikke lide det gamle stuehus. I 1986 blev det som nævnt ovenfor, revet ned og et nyt opført. Året efter brændte udlængerne og siden er al deres tid gået med at bygge og indrette. Han har taget sig af det udvendige, hun af det indvendige.

Stuehuset

Det er et nyt hus i gammel stil, hvilket var helt bevidst, da beg-

ge ønskede, det skulle passe til de gamle udlænger. Det er den lokale murermester, der har bygget huset, mens en af deres venner, der er teknisk tegner, har lavet tegningerne efter parrets ideer.

Inspiration til huset har de fået ved at køre rundt og kigge på, hvad andre har. De har besøgt udstillinger og typehusfirmaer og her hentet ideer til deres personlige hus.

Ved indretningen af huset har hun arbejdet med en række kriterier, der går på forskellige funktioner. Køkken-alrum skulle være husets centrale rum og til gengæld kunne der spares på gangarealet. Badeværelset skulle være nær soveværelse og børneværelse og der skulle kun være et børneværelse, da det er tanken, at børn siden skal bo ovenpå "børn for sig og voksne for sig". Her skal der også engang indrettes en stor stue i gavlen, hvorfor det kun er nødvendigt med en stue nedenunder. Huset skulle have både forgang og baggang, selv om forgangen er spildplads. Men den er nødvendig på en gård. Til gengæld skulle de to indgange ligge side om side "for at folk ikke skal gå forgæves". Det sker ofte, når de er placeret i hver sin ende af huset. Endelig skulle der være et værelse, der kan bruges til kontor o.l.

Baggangen fører ind til et mindre bryggers, hvor fryser og vaskemaskine står. Herfra kommer man ind i alrummet med det åbne køkken, hvorfra der er adgang til husets øvrige rum. Mod nord er badeværelse, soveværelse og børneværelse samt kontoret, der også bruges til gæsteværelse. Mod syd er stuen, der er i hele husets bredde og som også har indgang fra forgangen. I gavlen er en dobbelt glasdør, der fører ud til haven. Bag stuehuset og mod syd ligger haven med stor græsplæne, blomsterbede samt hæk om det hele.

Væggene i huset består af gasbetonelementer, som er behandlet, så de ligner vandskurede vægge. Lofterne er ludbehandlede og dørene er i gammel stil med fyldinger og ligeledes ludbehandlede.

Til daglig opholder familien sig mest i alrummet, hvor man også spiser, og hvor der kan arbejdes og drengen kan lege. Køkkenet er et moderne, hvidt elementkøkken, der, skønt det er et åbent køkken i et befærdet rum, fremtræder som et selvstændigt rum, hvor der er ro til arbejdet. Stuen bruges om aftenen og når der er gæster. Her ser man fjernsyn, slapper af, læser og drikker kaffe. Der er både stereoanlæg og video samt

reol til legetøj og mulighed for leg. Til gengæld er børneværelset meget spartansk udstyret og bærer ikke præg af at være legerum snarere opbevaringsrum. Soveværelset er tilsvarende enkelt og kun indrettet med dobbeltseng og klædeskab. Derimod er badeværelset et meget stort rum med et vaskebord med to kummer langs den ene væg samt toilet og bruseniche og masser af skabsplads.

Når det gælder møbler og indretning har hun også de helt bestemte ideer. Hun foretrækker at arbejde med helheder som i køkken og badeværelse. Når stuen en dag rigtig skal indrettes, skal det hele derfor også udskiftes. Møbler skal være enkle og der skal kun være få ting i et rum. Hun vil helst ikke have det som alle andre og det er i disse år "hjørnesofa og reolssystem". De udskiftede møbler (hjørnesofa og reol) vil blive anbragt i stuen ovenpå, mens de nye skal være nedenunder for "det er her vi er".

Hun står for huset, han for bedriften. Han tager sig dog både af hjem og barn, når hun har vagt og de hjælpes også med visse ting. Om morgenen tager hun sig af barnet, mens han laver morgenmad, der spises i fællesskab kl. 7. Derefter rydder de op sammen, hvorefter hun tager af sted for at aflevere barn og nå på job til kl. 8. På vejen hjem, henter hun barn og køber ind. Hjemme er det hende, der sørger for aftensmad. Hun kan dog godt føle det lidt som en pligt altid at skulle sørge for mad, fordi de har medhjælpen på kost. Kun i weekenden, når han har fri, kan hun tage lidt lettere på det. Til gengæld har de ofte gæster, folk der falder inden for og som må tage til takke med hvad der er. De har en stor omgangskreds og mange har hjulpet dem med opbygningen af gården. I en periode lavede hun derfor altid mad til ti, hvis der skulle komme nogen forbi. De synes det er den hyggeligste måde at få besøg på.

Familien adskiller sig fra undersøgelsens øvrige familier ved deres holdning til erhvervet og området, som de ikke følelsemæssigt er knyttet til. De ville være lige så lykkelige på Fyn eller andre steder. På sin vis ligner de mere tilflyttere fra byen, der flytter på landet for at realisere sig selv, som er mere bevidste over for miljøet og som tager aktivt del i det lokale liv, som de gerne vil have til at fungere. Måske er de i højere grad repræsentanter for bykulturen end for landkulturen, og måske også for fremtidens landmænd.

Undersøgelsen i Salling

I 1990/91 kunne undersøgelserne fortsætte i Salling, dog uden den etnologiske boligundersøgelse.

Efter rekognoscering og gennemgang af landsbyer blev der som i Djursland foretaget en vurdering af, hvad der er typisk og karakteristisk for de forskellige tidsperioders byggeri i området, og på grundlag heraf er bygningerne valgt ud til nærmere undersøgelse.

Der blev arbejdet med følgende perioder:

ca. 1850-1870	Tidlig grundmur
ca. 1870-1900	Vigende egnspræg, "stil"
ca. 1900-1915	Nationalromantik og tidlig dansk tradition
ca. 1915-1930	Bedre Byggeskik
ca. 1930-1950	Moderne (funktionalistisk), rationelt byggeri
ca. 1950-1970	Det mekaniserede landbrug.
ca. 1970-1990	Det teknologiske landbrug.

Når periodeinddelingen ikke helt svarer til den på Djursland anvendte, hænger dette bl.a. sammen med, at der i Salling så godt som intet bindingsværk er tilbage (når man ser bort fra helt nyt byggeri/istandsættelser af ældre bygninger, hvor påklistret "bindingsværk" kan optræde).

Grundmursbyggeriet kunne konstateres helt tilbage fra begyndelsen af 1800-årene, hvilket gør udviklingen i det tidligere grundmursbyggeri noget anderledes. Medens de lange smalle bindingsværkslænger på Djursland typisk er blevet uanvendelige for en moderne landbrugsbedrift i andelstiden, har man her længere kunnet arbejde inden for rammerne af de ældre grundmursbygninger. For det ældre grundmursbyggeri kan det også spille ind, at man i Salling traditionelt har haft et kvægbrugsorienteret landbrug, således at ændringerne i andelstiden ikke har været så gennemgribende som på Djursland. Dertil kommer, at gårdene traditionelt har en anden placering i landskabet, idet den tætte landsbybebyggelse som er karakteristisk i Djursland ikke er typisk her. Gårdene ligger mere spredt og tilbagetrukket fra vejen, som oftest beskyttet af tætte læhegn.

I Salling blev, som tidligere nævnt, 11 gårde fordelt på disse pe-

rioder, undersøgt. Materialet fra denne kampagne er endnu kun delvis bearbejdet, men kan illustreres med følgende eksempler.

Den ældre grundmurede gård

Gården i dag

Gården ligger lidt uden for Lyby og fra landevejen fører en lille vej ned til hjørnet mellem den østlige længe og stuehusets østgavl. Stuehuset ligger frit overfor de tre sammenbyggede længer og tillader således passage til de mindre fritliggende og tilbyggede bygninger vest for gården.

Stuehuset er opført i grundmur i een etage og er orienteret NV-SØ. Der er adgang til huset ad to døre fra gårdsiden og ad en dør i havesiden. Efter indretning af en lille lejlighed i vestgavlen er der etableret en dør her. Bygningen er opført i rød,

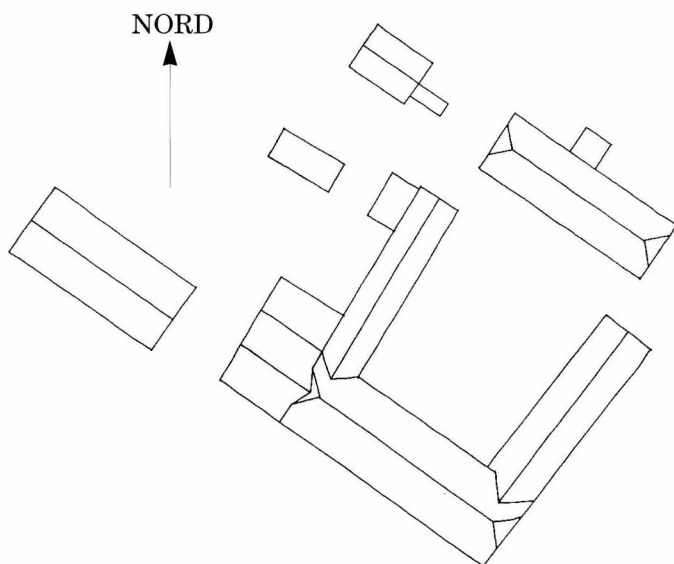

*Den ældre grundmurede gård fra midten af forrige århundrede.
Lyby, Salling.*

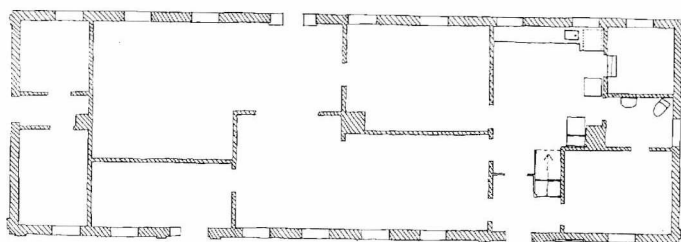
J.H.N. foto 1991

blank mur og sadeltaget, der er belagt med røde vingetegl, er halvvalmet i begge gavle. I tagryggen sidder tre symmetrisk anbragte skorstene. De tidligere opdelte vinduer er erstattet af nye, faste, et-rammede vinduer med små udluftningsruder foroven. De to symmetrisk anbragte indgangsdøre til gårdsiden er også fornyet. Facaden er proportioneret ved liséner, der med et svagt fremspring symmetrisk inddeler facaden i yderfag på 2 vinduesfag, dørfag og et midterfag på 4 vinduesfag. De yderste liséner er placeret en halv sten inde fra hjørnet og indgår fint i den murede gesims og sokkel. Også gavlen er prydet af liséner en halv sten inde fra hjørnerne. Der er 1-stens lige stik over vinduer og døre.

Længerne er som stuehuset opført i rød, blank mur og har alle tagfladerne belagt med grå bølgeeternitplader. De to tidligere staldlænger mod henholdsvis NV og SØ har i dag lodrette gavle i den frie gavl; mens den brede lade er halvvalmet i gavlene. Der er overvejende små støbejernsvinduer i alle de tre udlænger.

*Situationsplan over den ældre grundmurede gård. 1:800
Frilandsmuseets Tegnesteue 1991, Ulla Skaarup.*

Skitseopmåling af stuehusplan. Den ældre grundmurede gård. Frilandsmuseets Tegnesteue 1991, Ulla Skaarup.

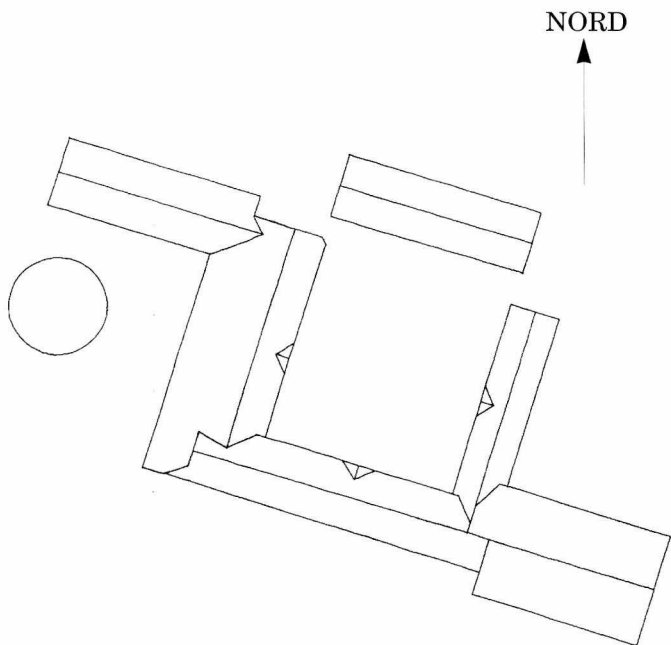
Vest for gården er der opført nogle få mindre fritliggende og tilbyggede bygninger. Det er hønsehus, værksted og maskinhuse. Endelig er der opført en fritliggende staklade vest for gården.

Gården fra 1870-erne

Gården i dag

Gården ligger i Lybys udkant og den lille vej fra bygaden fører ind på gårdspladsen ved stuehusets østgavl. Det fritliggende stuehus ligger overfor de oprindelige, tre sammenbyggede længer. De senere, ikke ubetydelige udvidelser, er alene sket ved udvidelser og tilbygning til det eksisterende anlæg.

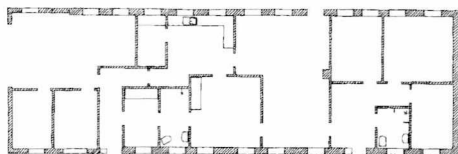
Stuehuset er opført i rød, blank mur i een etage. Den brede bygning er orienteret Ø-V. Der er adgang ad to døre samt kældernedgang fra gårdspladsen og en havedør på den modsatte side. I den vestlige gavl er der indrettet garage og mindre værkstedsfaciliteter. En stor skydeport i hele gavlens bredde giver adgang hertil. Sadeltaget er belagt med røde, prægede falstagsten og i tagryggen sidder kun een, fornyet, skorsten tilbage i den østre halvdel. Der har oprindeligt været 3 skorstene. I begge gavle er der glatte cementafdækkede gavlkamme. Langs facaderne er der muret bloktandsgesims og en mere enkelt udformet vederlagsgesims for den fortsatte enkle gesims langs tagflugten i hver gavl, hvor der tillige er et bredt blændingsfelt, hvori årstallet "1876" er malet. De tidligere opdelte

*Situationsplan over gården fra 1870'erne. 1:1000
Frilandsmuseets Tegnesteue 1991, Ulla Skaarup.*

vinduer er blevet udskiftet med et-rammede vippevinduer med brun overfladebehandling. Dørene er tilsvarende fornyet. De to døre til gårdsiden er indfattet af fint udformede murede pilastre. Der er 1-stens, fladbuede stik over vinduerne i stueetagen; mens der er 1-stens, lige stik over gavlvinduerne.

Længerne er for en stor del blevet ombygget og fornyet i forbindelse med en brand i laden overfor stuehuset. Således bærer laden årstallet "1937". De er opført i rød, blank mur med enkle, murede gesimser, der i trekantkvistene danner vederlag for gesimsen langs disses tagflugt. I længernes gavle er der muret i strømskifter. Facaden på den genopførte længe overfor stuehuset indeles i blændingsfelter (spareblændinger?). Tagfla-

*Skitseopmåling af stuehusplan. Gård opført i 1870'erne. 1:400
Frilandsmuseets Tegnesteue 1991, Ulla Skaarup.*

derne på de oprindelige længer er belagt med pandeplader; mens de tilbyggede dele er belagt med grå bølgeeternitplader. Længerne fremstår med lodrette gavle; men på strømskifterne, der afsluttes i normal valmhøjde tyder det på, at de oprindelig har haft halvvalmede gavle. Mod gården har længerne mindre, fladbuede støbejernsvinduer; mens der udadtil (ombygninger og tilbygninger) er større vippevinduer (af træ) med lige stik over. De nyeste tilbygninger, mod vest og øst, er opført med stålrammekonstruktioner, der er udmuret med røde mursten.

Gård opført i 1870'erne. Lyby, Salling.

J.H.N. foto 1991

Den moderne gård

Den moderne bedrift, opført i beg. af 1990'erne. Salling.

J.H.N. foto 1991

Gården i dag

Gården ligger mellem Lyby og Øster Grønning og er placeret med stuehuset vinkelret på landevejen. Fra vejen føres man ind på gårdspladsen ved den eneste længe, der resterer af det tidligere anlæg. Stuehuset er ved en læmur sammenbygget med et nyt, stort maskinhus, der ligger sydligst i gården. Dette maskinhus er igen sammenbygget med den tidligere staldlænge.

Stuehuset, der er orienteret N-S, er ganske nyt og fremstår i rød, blank mur med hvide gesimser og indfatninger om døre og vinduer. Gesimsen langs tagfod og -flugter er ligeledes udformet som hvide bånd. Huset er opført i 1 1/2 etage, har sadeltag, og er karakteriseret af en frontispice mod gården og et tilsvarende korshus mod haven, der øst for huset er præget af det stærkt

faldende terrain. Taget er belagt med grå, diagonalt lagte eternitskifer. Tagetagen er fuldt udnyttet og til supplement for gavle og fronton, er der fire kviste i tagfladerne. Vinduerne er mod gården som dannebrogsvinduer; mens større opsprogede dør- og glaspartier vender mod haven. Der er adgang til huset ad to døre mod gården samt flere på havesiden. Stuehuset er på een gang helt moderne i sit udtryk og samtidig har det, især set fra gårdsiden, tydelige forbilleder i et bygningsudtryk, som det kendes fra andelstidens gårde.

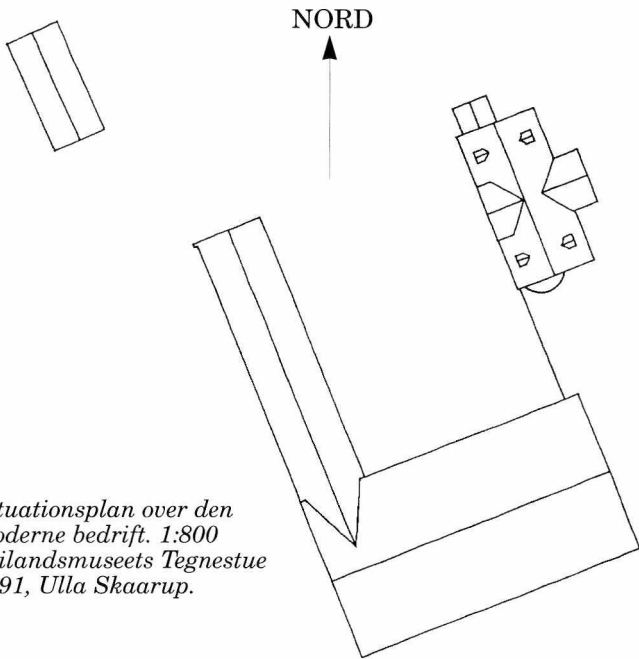
Udlængerne består af et meget stort og bredt maskinhus mod syd og en tidligere staldlænge, der mod vest, overfor stuehuset, nu er indrettet til korntørreri og -magasin. På nær en dør og to små garageporte i det nye maskinhus, har udlængerne ingen åbninger i facaderne. Det store maskinhus er opført i stålrammekonstruktion og udmuret med røde sten. Den gamle længe er opført som grundmuret i rød, blank mur. Begge udlænger er belagt med grå bølgeeternitplader.

Metodiske overvejelser

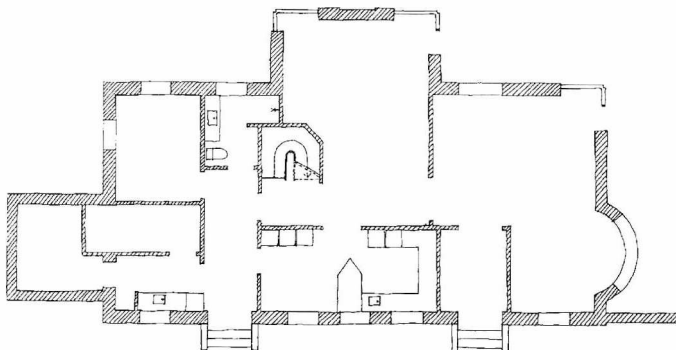
Formålet med den bygningshistoriske undersøgelse har været at kortlægge den enkelte gårds udvikling så langt tilbage i tiden, som det arkivalske materiale har kunnet føre, og følge denne udvikling op til i dag, hvor oplysninger fra den nuværende gårdejer supplerer arkivalierne. Disse oplysninger om gårdenes udvikling er set i relation til gårdenes skiftende driftsformer og økonomi. Videre har vi søgt at afklare gårdejerens holdning til byggeri, og ved hvert sted har der været særlige problemstillinger, som er blevet belyst. F.eks. har vi ved undersøgelsen af en gammel, velbevaret bindingsværksgård set på, hvorledes man har kunnet bevare det gamle anlæg i det 20. århundrede, — hvilke betingelser, det stiller beboerne at bo i et bindingsværkshus, hvilke holdninger beboerne har til det og hvordan fremtidsperspektiverne for den slags bygninger er.

Som grundlag for en kortlægning af den enkelte gårds udvikling fra dens tidligste kendte udformning til dens tilstand i dag, er det nødvendigt at råde over et vist tegningsmateriale. Dels giver tegninger af gårdsanlægget et godt overblik over længernes proportioner og indbyrdes beliggenhed i de forskellige

*Situationsplan over den moderne bedrift. 1:800
Frilandsmuseets Tegnestue
1991, Ulla Skaarup.*

*Skitseopmåling af stuehusplan. Gård opført i 1990/91.
Frilandsmuseets Tegnestue 1991, Ulla Skaarup.*

perioder, og dels er tegninger nødvendige, når man blandt andet ved hjælp af arkivalisk materiale skal søge tilbage fra eet stadium i gårdens udvikling til et tidligere. Som ventet har det vist sig, at der ved gårdene, som er opført før 1950-60, normalt ikke foreligger tegningsmateriale. Derimod er der bedre muligheder ved gårde efter denne periode, idet der da kan findes oprindelige projekttegninger fra opførelsen. Kun ved helt nye gårde er der hjælp at hente hos kommunale myndigheder, idet der i henhold til byggeloven først i 1977 blev stillet krav om byggetilladelse for landejendommenes stuehuse. Fra 1951 har det været sognerådernes, og senere kommunalbestyrelsernes, eget valg, om landbrugsbyggeri skulle underkastes egentlig byggesagsbehandling. Det har dog næppe været meget udbredt i landkommunerne. Det er naturligvis muligt i kommunale byggesagsarkiver at finde byggeandragender, ofte med ledsagende tegningsmateriale, vedrørende visse senere bygningsmæssige ændringer eller tilføjelser på ældre gårde; men dette materiale har for det meste yderst sporadisk karakter og har ikke vist sig brugbart i ved den bygningshistoriske undersøgelse. I forbindelse med taksering til brug for forsikring af ejendommene har der i nogle tilfælde foreligget et skitse-mæssigt rids af beliggenhedsplanen; men også dette materiale har vist sig for utilstrækkeligt til brug for undersøgelserne.

Alt i alt må det foreliggende og tilgængelige tegningsmateriale siges at være tilfældigt og mangelfuldt. Dette var ikke uventet, og i bestræbelserne på at indhente et tegningsgrundlag, der var sammenligneligt de enkelte gårde imellem, har det derfor som nævnt været nødvendigt at foretage opmåling af anlæggenes situationsplan, stuehusets plan med indtegnet møblering samt fotografering. Registreringsarbejdet har også omfattet affotografering af ældre billeder og fotos af ejendommene. Hvor der har været adgang til de oprindelige projekttegninger, har disse været en støtte for opmålingen. I projektet har det været forsøgt at udføre feltarbejdet på hver enkelt gård under eet besøg. Således er opmåling og fotografering gennemført mens den etnologiske boligundersøgelse samt interviews med gårdejereren er foretaget. Der har været afsat omtrent en halv dag til hvert besøg, og det har vist sig, at tidsforbruget med dette arbejdsprogram for de tre delundersøgelser har stemt meget godt overens. Det er naturligvis en fordel, da besøget af flere grunde ikke bør strække sig over for lang tid.

Indretning af udlængerne samt deres forskellige funktioner er der indhentet oplysninger om ved interviews og rundgang på ejendommen, hvilket medfører, at også tidligere funktioner, ændringer og overvejelserne derom har kunnet noteres.

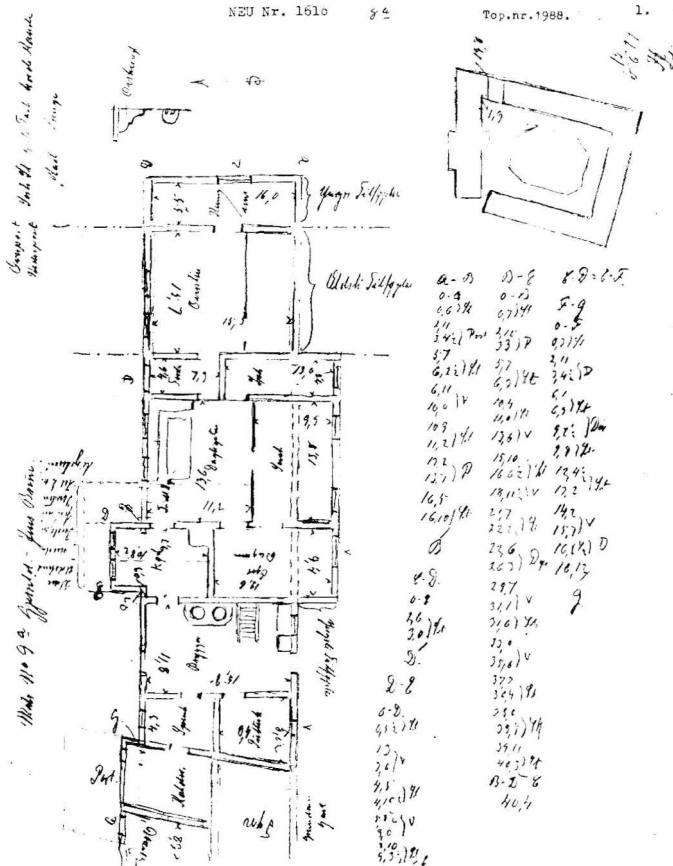
Det indebærer naturligvis en ressourcemæssig fordel at gennemføre feltarbejdet på denne måde, idet besøget på hver enkelt gård da bliver kortest muligt samtidig med at de tre delundersøgelser koordineres bedst ved et samtidigt besøg. En yderligere metodisk fordel kunne opnås, hvis tegningsmaterialet var tilvejebragt på forhånd. Dette ville betyde, at opmålingsarbejdet skulle udføres ved en tidligere rejse, være optegnet og klargjort til noteringer under det samlede besøg. Herved ville stuehusets planopmåling være til rådighed for interviews og boligundersøgelse, hvor der, foruden den nuværende møbleringsplan, kunne indtegnes tidligere indretninger, ændringer mv. ved selve interview'et. Ligeledes ville situationsplanen kunne klargøres med henblik på noteringer og løs skitsering vedrørende udlængernes indretning og funktion under rundgangen. Såfremt opmålingsarbejdet var udført på forhånd ville besøgstiden endelig kunne udnyttes til dyberegående studier af bygningskonstruktioner og -materialer samt stilmæssige detaljer. Da en sådan forberedelse af besøget imidlertid ville medføre en væsentlig udvidelse af ressourceforbruget, er det ikke sikkert at en sådan fremgangsmåde vil blive anvendelig.

Ved kommende undersøgelser anser vi det for hensigtsmæssigt at arbejde videre efter en model i to niveauer: grundniveau og udvidet niveau. Grundniveauet omfatter den bygningsmæssige undersøgelse samt bygningshistorien set i sammenhæng med produktions- og driftsformer. Det udvidede niveau er en historisk/etnologisk undersøgelse af bygningen og boligen set i relation til familiens livsform, arbejdsliv og nutidige produktionsforhold. Til denne del udvælges kun få særligt typiske bygninger/hjem, hvor der ved udvælgelsen lægges lige stor vægt på bygning og familie.

Fordelen ved denne opdeling i 2 niveauer er, at den giver en mere fleksibel arbejdsproces, således at de to niveauer ikke nødvendigvis behøver at udføres ved hvert projekt eller følge umiddelbart efter hinanden. Man vil kunne arbejde med landsdækkende undersøgelser på grundniveau, og kun sætte ind med det udvidede niveau når der er specielt behov for det.

De gamle bondegårdsundersøgelser

Afslutningsvis skal det nævnes, at vi både på Djusland og i Salling afsatte nogen tid til eftersøgning af de bygninger, der tidligere var blevet undersøgt i forbindelse med Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser. Ingen af områderne har været in-

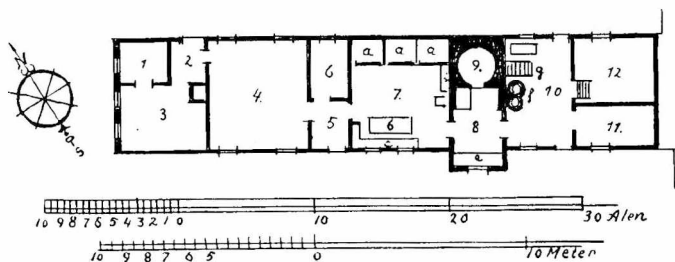
Opmåling af matr. nr. 8a af Gjerild, Gjerild sogn, et gårdstuehus og skitse af udlængerne. Halvor Zangenberg 1929.

tensivt undersøgt, og det lykkedes ikke at genfinde mange af de tidligere undersøgte bygninger. Hvor det lykkedes, var meget, forandret. En undtagelse var dog gården matr. nr. 8a i Gjerrild by, Gjerrild sogn på Djursland. Det var oprindeligt en næsten helt sammenbygget bindingsværksgård tæt ved kirken i Gjerrild. En gård, der stadig var i drift, da Halvor Zangenberg målte dens stuehus op i 1929 og lavede en skitse af udlængerne.

Stuehuset havde den typiske inddeling med bryggers, køkken, dagligstue, forstue, overstue og kammer og de for egnen karakteristiske udskud foran stuehuset.

I dag er stuehusets bindingsværk bevaret, mens udlængernes skævtvoksede længer er erstattet med cementstøbte eller cementpudsede grundmursbygninger med pandeplader som tagbeklædning i et mere regelmæssigt anlæg. Gården er ikke i drift og udskudtet på stuehusets sydside er fjernet.

Denne gårdstuehusopmåling giver anledning til kildekritiske overvejelser i forbindelse med Zangenbergs opmålingstegninger, idet netop dette gårdstuehus er anvendt i Zangenbergs artikler om gamle landbygninger i Østjylland. Stuehuset fremtræder her i en rekonstrueret (idealiseret) form, hvor flere rum er flyttet om, vægge er sat anderledes o.s.v. uden at det fremgår klart fra den oprindelige opmåling, hvilket belæg der har været herfor. Man bør være opmærksom på disse forhold ved brug af Zangenbergs opmålingsmateriale.

Grundplan af en Gaard i Gjerrild, Nørre Herred i Randers Amt. Opmaaling og rekonstruktion (1929) af H. Zangenberg. Ill. fra Østjyllands Gamle Bondebygninger. 1937.

Noter

---

1. H. Zangenberg: Folkemuseets Landsundersøgelse af gamle Bønder bygninger. Nationalmuseets Arbejdsmark 1930. Peter Michelsen:
  2. Bondegårdsundersøgelser. Nationalmuseets Arbejdsmark 1962.
Se bl.a. Torben Grøngaard Jeppesen: Landbygninger og -byggeskik som arbejdsfelt. Fynske Minder 1985 og Fynske gårde 1850-1925, Fynske minder 1987. Fynske Bøndergårde. Bygningssynets møde
  3. 20-21. september 1989 v. Kurt Rosenkrads Høyer, Planstyrelsen. Niels-Holger Larsen: Bornholmsk byggeskik på landet. 1983.
I marts 1988 var der 41.500 heltidslandbrug tilbage i Danmark. 11.000 af dem måtte låne penge for at overleve, 2.000 var insolvente og kunne erklæres konkurs, medens godt 5.000 bevægede sig på det yderste med en gældsbyrde på mellem 80 og 100 pct. af værdien. Det forventes, at der kun er ca. 20.000 heltidslandbrug tilbage i år 2.000
Her adskiller projektet sig klart fra det fynske, hvor udgangspunkt for udvælgelse ikke tages i besigtigelsen, men hvor man på forhånd på grundlag af mange forskellige faktorer har udvalgt bygningerne. Den fynske undersøgelse er iøvrigt også lagt mere kvantitativt an og er af mere registrerende karakter.
Interview med gårdejeren 6. oktober 1989.
Synsforretning 12.3.1804. Benzon Godsarkiv. Fæsteprotokol 266. A. Original I kort over Gjerrild-Stokkebro 1816. Matrikeldirektoratet.
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 18.11.1852 (LAV)
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 12.20.1855 (LAV)
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 24.4.1857 (LAV)
  6. Kreditforeningen af Jyske Landejendomsbesiddere, Vurderingsforretning nr. 574, 2. juni 1921. Erhvervsarkivet i Århus.
Interview med gårdejeren 5.10.1989.
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 1799, Brd. 12, 19 fol b (LAV)
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 11.10.1855, - 44-17 (LAV)
Brandtaksation, Grevskabet Scheel, 28.4.1857, - 44-17 (LAV)
Vurderingsprotokoller for brandforsikring, karlby Sogn 8.8.1919.
- Nørre Djurs Egnshistoriske Arkiv
Original I kort over Karlby, 1816. Matrikeldirektoratet.
7. Skitsetegning uden mål i familiens eje
1 foto af den gamle gård
1 foto af den nybyggede gård, begge i familiens eje
Interview med gårdejeren 31.10.1989.
Vurderingsprotokoller for Voldby sogn, Den Almindelige Brandforsikring for Landbygninger. Erhvervsarkivet i Århus.
Oplysninger i "Randers Amt, træk af amtets historie med efterfølgende biografier" 1948.